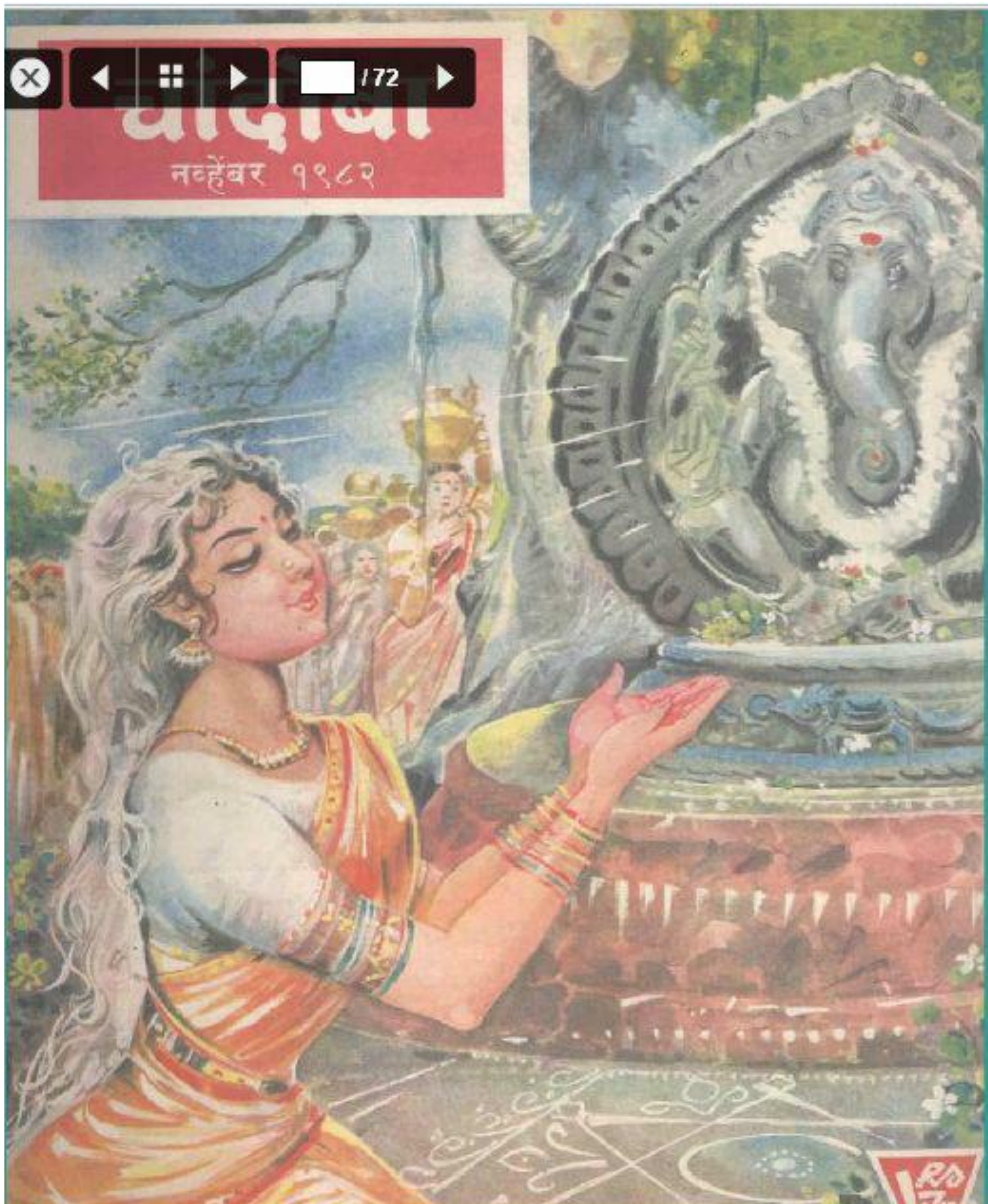

नव्हेंबर १९८२

भुतांना न भिणारा

नागराजचे आईवडील तो लहान असतां-नाच निवर्तले. वीस वर्षे वयाचा होईपर्यंत तो गावातल्या कोणत्या तरी शेतकऱ्याकडे नोकरी करून आपला उदर-निर्वाह चालवीत असे. तो तसा हुशारही असल्याकारणाने शेतीच्या कामात निष्णात म्हणून ही त्याला गावात लोक विचारीत.

नागराज आतां लग्न करून घ्यावे व संसार थाटावा या विचारात होता. परंतु त्याला कोणी मुलगी द्यायला तयार होईना.

"येऊन जाऊन तू घरगडी. दिवसभर व कधी कधी रात्रभर तू आपल्या मालकाच्या घरी काम करणार. तुला मुलगी दिलीच तर तुझी व तिची भेट दिवसा किंवा रात्री होईल की नाही, शंकाच. तुला मान वर करायला तरी फुरसत मिळेल का? तू घरगड्याचं काम सोडून कोणाचं शेत खंडानं घेऊन करणार असशील तर आम्ही विचार करू तुला मुलगी द्यायला." असं एक दोघे म्हणाले.

त्याने मोठ्या शेतकऱ्यांकडून खंडाने शेत करतो म्हणून विचारून पाहिले, परंतु कोणी त्याला कबूल झाला नाही. म्हणून त्याच्या मनात तो ज्या गावात जन्मला, वाढला त्या गावाचा वीट आला. या गावात राहून उपयोग काय?

नागराज एके दिवशी सकाळी आपले गाव सोडून निघाला आणि तीन दिवस एका जंगलातून जात जात चवथ्या दिवशी एका गावी येऊन पोचला.

त्या गावाच्या चारही बाजूला हिरवी गार शेते होती. परंतु नागराज त्या गावात फिरत असतां त्याला एका जागी चांगलं पीक निघायच्या स्थितीत असलेल्या शेतांच्या मध्यभागी एक पडीत जमीन व एक जुनी पडकी विहीर दिसली.

बिनय कुमार

नागराजाने मोठी आशा लावून त्या जमिनीकडे पाहिले व विचार करू लागला की या जमिनीच्या मालकाने मला हे शेत खंडाने दिलं तर मी यात सोने पिकवीन. असा विचार करून त्याने रस्त्याने जाणाऱ्या एकाला थांबवून ते शेत कोणाचे म्हणून विचारले. त्याने गावातल्या एका उंच-वट्याकडे बोट दाखवून म्हटले–"त्या किल्ल्यात राहणाऱ्या जमिनदाराचं आहे!" आणि पुढे निघून गेले.

नागराज त्या जमिनदाराकडे गेला व आपली ओळख सांगून म्हणाला–"मालक, आपण ती जमीन पडीत सोडून दिलीच आहे. ती मला खंडाने दिलीत तर मी तुमचे उपकार मानून आपला उदर निर्वाह चालवीन म्हणतो!"

तो जमिनदार हसून म्हणाला–"बाबा रे, त्या जमिनीत भुतं आहेत. ही गोष्ट या पंचक्रोशीतल्या सर्व गावकऱ्यांना माहीत आहे. त्या जमिनीत भयंकर भुते येऊन रहात आहेत. त्या जमिनीत कोणी पीक काढणार असेल तर जमिनीतली अर्धी जमीन फुकट देतो अशी मी दवंडीसुद्धा पिटविली होती. स्वतःला हिमती मानणारे रात्री तेथे गेले आणि जिवंत परतले नाहीत. म्हणून त्या जमिनीच्या वाऱ्यालासुद्धा जाऊ नकोस!"

नागराजाला भुतांची भीती मुळीच वाटत नसे. त्या जमिनीतून भुतांना पिटाळून लावलं तर अर्धी जमीन आपली होईल या आशेने त्याला उत्साह चढला. तो त्या दिवशी जमिनदाराच्या घरीच जेवला आणि काळोख पडताच एक जाडजूड काठी घेऊन त्या पडित जमिनीवर गेला आणि एका झाडाला टेकून बसला.

एक प्रहर रात्र लोटली असेल नागराजा-समोर दोन भयंकर भुते येऊन उभी राहिली. नागराजने हातातली काठी घट्ट धरली आणि त्या भुतांकडे डोळे वटारून पाहू लागला–'पाहूया तरी ती काय कर-तात ते!'

दोन्ही भुते एक पाऊल मागे टाकून म्हणाली–"केवढा धीट दिसतो आहेस तू? मागे इकडे आलेल्या सर्वांचे डोळे आम्हाला पाहूनच पांढरे झाले होते. बरं, ते सोड, तू कोण हे सांग आधी!"

"मी कोण हे सांगेन मागाहून! पण तुम्ही काही तरी कामासाठी येथे आलेले दिसतां आहां. काय काम आहे? बोला." नागराजने दरडावून विचारले.

"हा आपलं भांडण मिटवून न्याय देऊ शकेलसे वाटतं आहे!" एक भूत दुसऱ्याला म्हणाले. दुसऱ्याने होकारार्थी मान हलविली.

"ह्या पडित जमिनीवर आम्हा दोघां पैकी कोणातरी एकाचा सर्व हक्क आहे. तो कोणाचा हे ठरवायचं आहे. आजपर्यंत आम्ही जीजीं बरी वाईट कामे केली ती ऐकून आमच्या पैकी कोण मोठा ह्या गोष्टीचा न्यायनिवाडा तू द्यायचा आहेस. तसे तू करू शकला नाहीस तर तू सकाळी गावात परत जाणार नाहीस, या विहिरीत जाशील!" दोन्ही भुते म्हणाली.

"ठीक, मी बरोबर न्यायनिवाडा करतो. मी स्वतः तुमचे शक्ति सामर्थ्य डोळ्यांनी पाहणार आहे. पूर्वी तुम्ही कोणती मोठ-मोठी कामे केलीत ती उपयोगाची नाहीत." नागराजने त्यांना निकराच्या शब्दात सांगितले.

"ठीक, सांग तर आम्ही काय करून दाखवू?" भुतांनी त्याला विचारलं.

नागराजने आपल्या हातातल्या काठीने एका भुताच्या खांद्याला हळूच मारलं आणि म्हणाला–"तू या जमिनीत एक चांगलेसे घर बांधून दाखव. ते काम मध्यरात्रीच्या आधी पुरे झाले पाहिजे."

"हत तिच्या! एवढेच का?" असे म्हणत ते भूत निघून गेले.

नागराजने दुसऱ्या भुताच्या कंबरेला काठीचे टोक लावून म्हटले–"तुझ्या बरोबरा च्या भुताने घर बांधले की लगेच तू त्याच्य-चारी बाजूच्या आवाराला भिंत बांध आणि आत भाजीची झाडं आणि फुलझाडं लाव. हे काम कोंबडा आरवण्याच्या आत झालं पाहिजे."

"हे काय काम झालं?" असं म्हणत दुसरे भूतही निघून गेलं.

बरोबर मध्यरात्री पहिले भूत नागराज-जवळ येऊन म्हणालं–"घर बांधण्याचं काम पुरं झालं, मी मोठा आहे, असा निवाडा तू देशील ना, आता?"

नागराज क्षणभर थांबून म्हणाला–"तसाच निवाडा द्यायला हवा तर! परंतु दुसरे भूत मला जिवत राहू देईल का?"

"तुला त्याची भीती बाळगण्याचे कारण नाही. माझ्याबरोबर चल. त्याला कसं ठार करायचं ते मी सांगतो." असं सांगून पहिले भूत नागराजला त्या जमिनीच्या एका टोकाला घेऊन गेले व एक झाड दाखवून म्हणालं–"याचं मूळ हाताला बांधून ठेव. याची काडी धुपासारखी जाळ-लीस की ते मरून तरी जाईल नाही तर पन्नास पाउणशे मैल दूर पळून जाईल."

"ठीक, उद्यां रात्री ये तर. निर्णय तुझ्याच बाजूचा होईल. त्या दुसऱ्यालाही उद्यां रात्री यायला सांगतो." नागराज म्हणाला.

कोंबडा आरवण्याच्या आत दुसरे भूत नागराजजवळ आलं आणि काम पुरं झाल्याचं उत्साहाने सांगू लागलं.

नागराजने त्याची खूप वाखाणणी केली व निर्णय त्याच्याच बाजूने होणार असे सांगून म्हणाला–"परंतु ते दुसरं भूत माझ्या

विरुद्ध भडकेल त्याला काय?" दुसऱ्या भुताला भिण्याचे कारण नाही असे सांगून नागराजला जमिनीच्या दुसऱ्या टोकाला नेले व जमिनीवर पसरणारा एक वेल दाखवून म्हणाले–"याच मूळ हाताला बांध. ते भूत तुझ्याजवळ आल्याबरोबर याची पाने विस्तवात टाक. त्यांच्या धुराने ते तत्क्षण मरेल. त्याला घेरी येईल व ते तडफडून मरेल."

नागराजने त्या झाडाचे मूळ व पाने घेतली आणि पहिल्या भुताला सांगितले तसंच सांगून दुसऱ्या दिवशी रात्री यायला सांगितले.

नंतर नागराजने जमिनदाराकडे जाऊन घडलेले वृत्त सांगितले. नागराज भुतांच्या पडीत जमिनीतून जिवंत परत आला हीच गोष्ट जमिनदाराला आश्चर्याची व आनंदाची वाटली.

नागराजने दुसऱ्या दिवशी भुतांनी सांगितलेल्या झाडांच्या मुळया काढून बांधून घेतल्या आणि काळोख पडल्याबरोबर एक शेगडी घेऊन जाऊन भुतांच्या पडीत जमिनीवर शेगडी पेटवून शेक घेत बसला. एक प्रहर रात्र झाल्यावर दोन्ही भुते विचारीत आली की काय तुझा निर्णय आहे?

त्याने भुतांना आणखी जवळ यायला सांगितले व म्हणाला–"मी दिवसभर न्याय शास्त्रावरचे ग्रंथ चाळत होतो. ही पडीत जमीन आपल्या तिघां पैकी जो जास्त शक्तिवान असेल त्याची असा निर्णय आहे. मीच जास्त शक्तिवान आहे!" असे म्हणत भुतांनी सांगितलेल्या काटक्या व पाने शेगडीत टाकली. लगेच धुराचा लोट बाहेर आला आणि दोन्ही भुते 'किचकिच' करीत नाहीशी झाली.

जमिनदाराने नागराजाच्या धीटपणाबद्दल त्याची पाठ थोपटली आणि त्या पडीत जमिनीतली अर्धी त्याला इनाम म्हणून दिली. नागराज भुतांनी बांधून दिलेल्या घरात राहून शेती करू लागला. काही दिवसांनी एका योग्य मुलीशी लग्न करून त्याने आपला संसार थाटला.

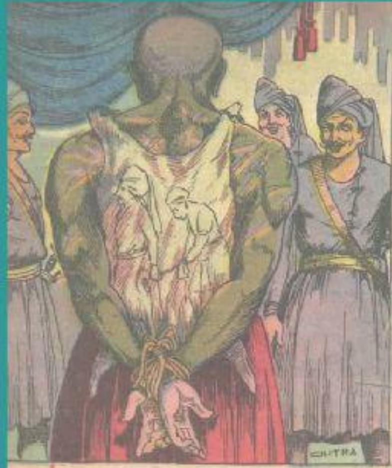
[११]

[भिल्ल रहात तो प्रदेश नरवाहन मिश्राने आपल्या अनुयायांना वाटून दिल्याचे कळल्यावर सर्व भिल्ल नायक संतापले. ते लांडग्यांच्या वस्तीत जमले आणि त्यांनी सर्वांनी नरवाहन मिश्राला तोंड द्यायचे ठरविले. वृद्ध भिल्ल नायकाने त्या पूर्वी युद्ध थांबविता आले तर प्रयत्न करण्याच्या हेतूने नरवाहनाकडे एक पत्र पाठविले. पुढे–]

लांडग्यांच्या वस्तीत सर्व भिल्लनायक जमल्यानंतर घडलेला सर्व वृत्तांत शिवदत्त पुढे सांगू लागला. मंदरदेव लक्ष देऊन ऐकत होता.

"मला ज्याचे भय वाटत होते, तेच झाले." शिवदत्त म्हणाला. दूतला गाढवावर बसून येत असल्याचे ज्या दोघां तरुणांनी पाहिले होते ते मैदानाच्या दिशेने धावले आणि काही वेळाने त्याला घेऊन परतले. त्याला कशा तऱ्हेने कष्ट व यातना सहन कराव्या लागल्या असतील त्यांची कल्पना मला होती.

दूताने त्याला जे जे कष्ट सहन करावे लागले होते, सर्व सविस्तर सांगितले. सैनिक त्याला धरून नरवाहनकडे घेऊन गेले. नरवाहनाने भिल्लनायकाने पाठविलेले पत्र वाचले व संतापला. त्याने दूताला पन्नास फटके देवविले. त्याचे डोके भादरविले.

त्याच्या तोंडाला काळे फासले आणि गाढ-वावर गावात सर्वत्र त्याची धिंड काढविली. 'नंतर तुझ्या त्या भिल्ल नायकाला माझं हे' असे म्हणत दूताच्या पाठीला बकऱ्यांचे एक कातडे बांधले त्यावर एका भिल्लाला नरवाहनाचा एक सैनिक सांखळदंडाने बांधून फरफटत ओढत नेत असल्याचे चित्र काढलेले होते.

त्या चित्रातला भाव ओळखून भिल्ल-नायक माझ्याकडे वळून म्हणाला– "आम्हांला गुलामीत तरी दिवस काढावे लागणार किंवा मरण पत्करावे लागणार. या शिवाय दुसरा उपाय नाही. मी मरण पत्करायला तयार आहे!" त्या वेळी त्याचे डोळे आग पाखडीत होते. ती परिस्थिती मला अनुकूल नसून ही तिचा परिणाम नरवाहनच्या विरुद्ध होणार हे मी ओळखले. समरसेन स्वर्गवासी झाल्यानंतर कुंडलिनी द्वीपात आपल्याला विरोध करणारा कोणी उरला नाही या गर्वाने फुलून गेलेल्या नरवाहनाला हे भिल्ल लोक चांगला धडा देऊ शकतील, असे मला वाटले.

"शिवदत्ता, तुमच्या या नरवाहनराजाने आपल्या गर्वाचे जे प्रदर्शन केले आहे ते तू पाहिलेस ना?" असे म्हणत भिल्ल नाय-काने माझ्याकडे अर्थपूर्ण दृष्टीने पाहिले.

"म्हणजे तुम्ही युद्धाला तयार आहात तर?" मी त्याला विचारले.

तो वृद्ध नायक एक क्षणभरच मान खाली करून काही विचार करून माझ्याकडे पहात म्हणाला–"त्या शिवाय मला दुसरा मार्गच दिसत नाही. मधां तुम्ही म्हणालात तसे त्याच्या चांगल्या सुशिक्षित सैनिकांशी समोरासमोर युद्ध धोक्याचे आहे. म्हणून गनिमी काव्याने लपून छपून युद्ध करीत त्याला 'नकोजीव' करणे जास्त बरे, नाही का?"

"परंतु त्या पद्धतीने जय मिळेलच असं मात्र नाही. कधी न कधी तुम्हांला राज-धानीवर, किंबहुना राजवाड्यावर चालून जावे लागेल." मी म्हणालो.

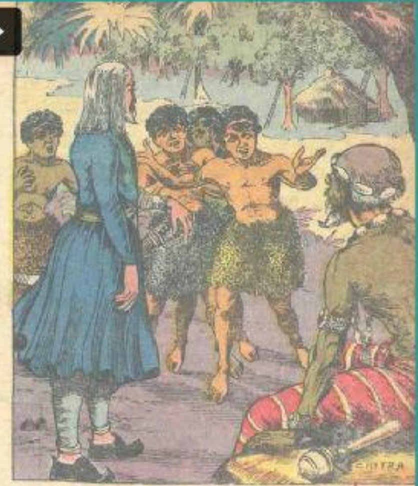
त्या वृद्धनायकाने होकारार्थी मान हल-विली. इतक्यात तीन चार भिल्ल तरुण धावत ओरडत आम्ही दोघं बसलो होतो, तिकडे आले. वृद्ध नायकाला नमस्कार करून म्हणाले–"नायक, शत्रू मोठे सैन्य घेऊन आमच्यावर चालून येत आहे. पाय-दळ, घोडेस्वार यांच्या शिवाय काही जण हत्तीवर चढूनही येत आहेत. हजारो लोक असावेत. तर आतां आम्हांला काय हुकूम आहे?"

"आपण त्या मोठ्या सैन्याशी समोरा समोर युद्ध करावयाचेच नाही." वृद्धनायक म्हणाला. "त्या सैन्याला या जंगलात वाटेल तिकडे खुशाल जाऊ दे. परंतु संधी मिळेल तेव्हां गनिमी काव्याने त्यांच्यावर हल्ले करून त्यांना बेजार करून सोडावयाचे आहे!"

"आपण पाळलेल्या वाघासिंहांचा उप-योग यावेळी करतां येईल का?" एका भिल्ल तरुणाने विचारले.

"होय तर, निःशंक!" वृद्धनायक म्हणाला. विषारी बाण सोडा, विषारी सांप सोडा, काही करून शत्रूला दहशत बसेल असे काही तरी केले पाहिजे!"

नायकाची ती आज्ञा ऐकून भिल्ल तरुण निघून गेले. शत्रूवर, पाळलेल्या वाघां-सिंहाना कसे ते सोडणार, मला कळेना.

विषारी बाणांची माहिती मलासुद्धा होती. जंगलात राहणाऱ्या अनेक आदिम जातीचे लोक शत्रूवर विषारी बाण सोडून त्यांचा संहार करीत असत. ते बाण शत्रूच्या अंगाला लागले की त्या बाणांच्या टोकांना लावलेले विष अंगात शिरून शत्रूचे हाल-हाल करी आणि शेवटी जखमी शत्रू तडफडून मरतोच.

"शिवदत्ता, मी तुला एका अत्यंत गुप्त स्थानी घेऊन जात आहे. तुझे अनुयायी सुद्धा निर्भयपणे तेथे जाऊन राहू शकतील." वृद्ध भिल्ल नायक म्हणाला.

ती गुंप्त जागा कोठे आहे व तेथे आम्ही जाऊन लपून राहण्याचे कारण काय?

आम्हांला कळेना माझ्या मनांतली ही शंका ओळखून वृद्ध नायक स्मित करून म्हणाला– "शत्रूपासून स्वतःचे रक्षण करण्यासाठी तुमच्यासारखेच आमच्याकडे सुद्धा लहान लहान किल्ले, खंदक व इतर गोष्टी आहेत. मी म्हणालो ते गुप्त स्थान आमच्या भिल्लां-पैकी मोजक्या लोकांनाच माहीत आहे. सर्वांना माहीत नाही. शेकडों वर्षांपूर्वी एक डोंगरी किल्ला बांधला गेला. तो आतां जुनाट व पडका आहे. नरवाहनाशी आम्ही सुरू केलेल्या युद्धाचे संचालन तेथून होईल."

मी आपल्या अनुयायांसह निघालो. वृद्ध नायकाबरोबर काही तरुण भिल्लही होते. आम्ही सर्व मिळून दाट झाडीच्या दिशेने निघालो. आम्ही जात होतो त्या वाटेवर भिल्लांच्या अनेक वस्त्या होत्या. प्रत्येक वस्तीत युद्धाची तयारी चालू होती. हे तेथून येणाऱ्या आवाजांवरून स्पष्ट कळत होते.

एका वस्तीत काही तरुण भिल्ल चार पांच चित्त्यांच्या गळ्यात दोरखंड बांधून लहान लहान झोपड्यांतून त्यांना बाहेर ओढून आणीत असलेले दिसले. कित्येक दिवसांपासून पाळलेले ते वाघ पाळलेल्या कुत्र्यांसारखे त्या भिल्लांच्या बरोबर मुकाट्याने येत होते.

"शिवदत्ता, यांनाच आमचे भिल्ल वीर नरवाहनाच्या सैन्यावर सोडणार आहेत. असा मोकळा सोडलेला एक वाघ शंभर सैनिकां इतका धुमाकूळ माजवू शकतो ही गोष्ट लवकरच तुला दिसून येईल. नरवाहनाच्या हत्तीच्या सैन्याला पळवून लावायला एक सिंह पुरे. पायदळ सैन्याला पळवून लावायला आमच्या जवळ भरपूर शस्त्रास्त्र सामुग्री आहे." वृद्धाने आपल्या सैन्यबळाची शिवदत्ताला कल्पना यावी यासाठी हे सर्व वर्णन केले.

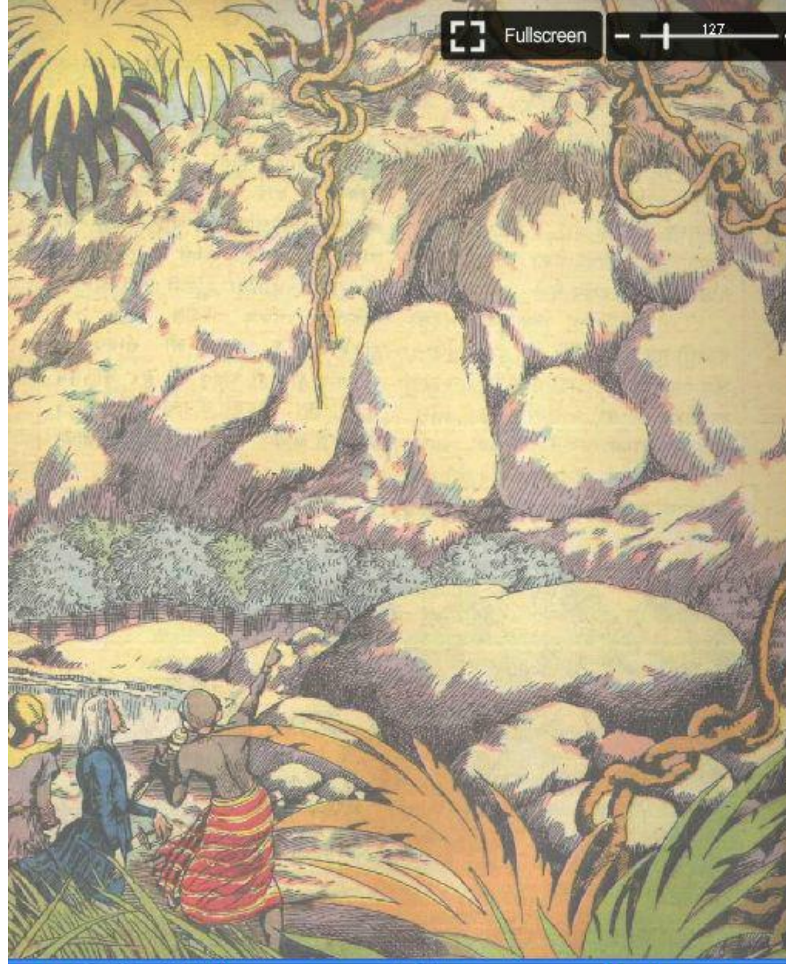
मी तेव्हां भिल्ल युवकांच्या धाडसी-पणाची खूप प्रशंसा केली. त्या वृद्ध नायकाला जय मिळणार याचा जो आत्मविश्वास होता तो पाहून मी तर आश्चर्यचकितच झालो. वाघांसिंहाना सोडल्यावर सैन्याची पळापळ झाली व विषारी बाण लागल्याने सुशिक्षित सैन्यातले काही लोक तडफडून मेले तरी युद्ध जिंकणे कठीण या गोष्टीची त्या भिल्ल नायकाला कल्पना नव्हती.

तो खूप विचारमग्न होऊन पुढे पुढे झपाझप चालत होता. वाटेत खाचखळगे तुडवीत व ओढे पार करून आम्ही दाट अरण्याच्या प्रदेशातून पुढे जात होतो. एका जागी दहा भिल्ल तरुण लहान लहान टोपल्यात असलेल्या मुळ्या एका मोठ्या टोपल्यात एकत्र करीत होते. त्या टाकतांना ते तरुण जी सावधगिरी बाळगीत होते ती पाहून मी तर चकितच झालो. त्या मोठ्या टोपल्यात ते घालत आहेत ते काय?" मी त्या वृद्ध नायकाला विचारले.

"सांप!" असे वृद्ध म्हणाला.

"विषारी सांप का? त्यांचा उपयोग काय, हे तुम्हांला लवकरच दिसेल!" म्हणत वृद्ध नायक हसला.

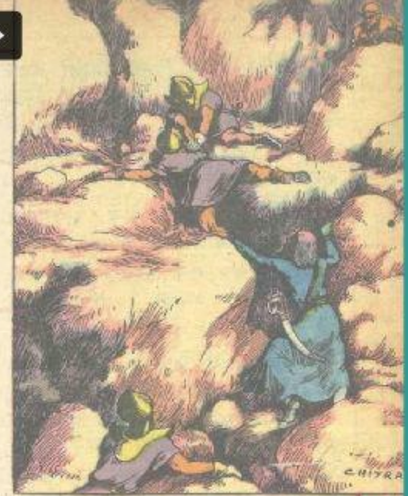
त्या वेळी आम्ही एका डोंगराळ प्रदेशात येऊन पोंचलो. समोर ऊंच डोंगर असल्याची सूचना म्हणून खूप उंच झाडे व गवत दिसत होते.

"आपल्या समोर आहे तो अत्यंत उंच डोंगर आहे. त्यावर एक जुनाट किल्ला आहे, ही गोष्ट या कुंडलिनी बेटावरच्या अनेकांना माहीतच नाही. लहानपणापासून भटकणाऱ्या आमच्यासारख्या काही मोजक्या वृद्धांना त्या किल्ल्याची इत्थंभूत माहिती आहे." वृद्ध नायक म्हणाला.

मी मान हलवून होकार देत मौनपणे चालत होतो. जर या दाट अरण्यात असा किल्ला असेल तर त्या किल्ल्यात राहून नरवाहनाला येथून तोंड देणे फार सोपे जाईल, असे मला वाटले. साहसी व धाडसी अशा दोन तीन हजार भिल्ल तरुणांच्या मदतीने नरवाहनाला व त्याच्या सैन्याला नानाप्रकारे सतावून सोडतां येईल.

मी वृद्ध नायकाला विचारले–"किल्ला फार जुनाट व पडलेला आहे का?"

"पार पडून गेला आहे असं म्हणतां येणार नाही, परंतु तो जुना व पडका

मात्र आहे! आपण तो हस्तगत करून त्यावर आपले ठाणे बळकट करून बसलो तर शत्रूचे पायदळ सैन्य सोडून घोडदळ व गजबल वर चढून येणे शक्य नाही. यदा कदाचित शत्रू घोळका करून आलाच तर वरून दगड व खडक ढकलून शत्रूला ठार करणे सहजी शक्य आहे. एकाध दुसराच शत्रू आला तर तेथल्या झाडांवर लपून राहून त्यांच्यावर विषारी बाण वगैरे सोडून त्यांना ठार करतां येईल." वृद्ध नायक म्हणाला.

वृद्ध नायक म्हणाला ते ऐकून मला फार आनंद झाला. शेवटी विजय बलशाली नरवाहनाचा झाला तरी त्याच्या सैन्याचं

जे नुकसान होईल त्याची त्याला खूपच भरपाई करावी लागेल. त्याच वेळी राजधानीत नरवाहनाच्या अत्याचारांविरुद्ध प्रजेने बंड केले तर त्याचे पतन निश्चितच आहे!

आम्ही एकामागून एक डोंगराच्या चढणी चढू लागलो. त्या भागात लोकांची येजा कमी असल्याची खूण म्हणून कोठें पाऊल वाटही नव्हती. आमच्या पुढें पुढे चालत असलेले भिल्ल तरुण समोर येणारी झाडं झुडपें वेल वगैरे छाटीत आम्हांला वाट करून देत होते.

चांगली दुपार झाली. सूर्य डोक्यावर आला, त्या वेळी आम्ही डोंगर चढून किल्ल्याशेजारी पोचलो होतो. तो डोंगर किती उंच आहे हे आम्ही डोंगराच्या शिखरावर पोचेपर्यंत कळले नाही. तेथे घसरून पडलेल्या एका तटावर उभे राहून आम्ही पाहिले तर सर्व कुंडलिनी द्वीप व त्याच्या चारी बाजूला पसरलेला महासागर छान दिसत होता.

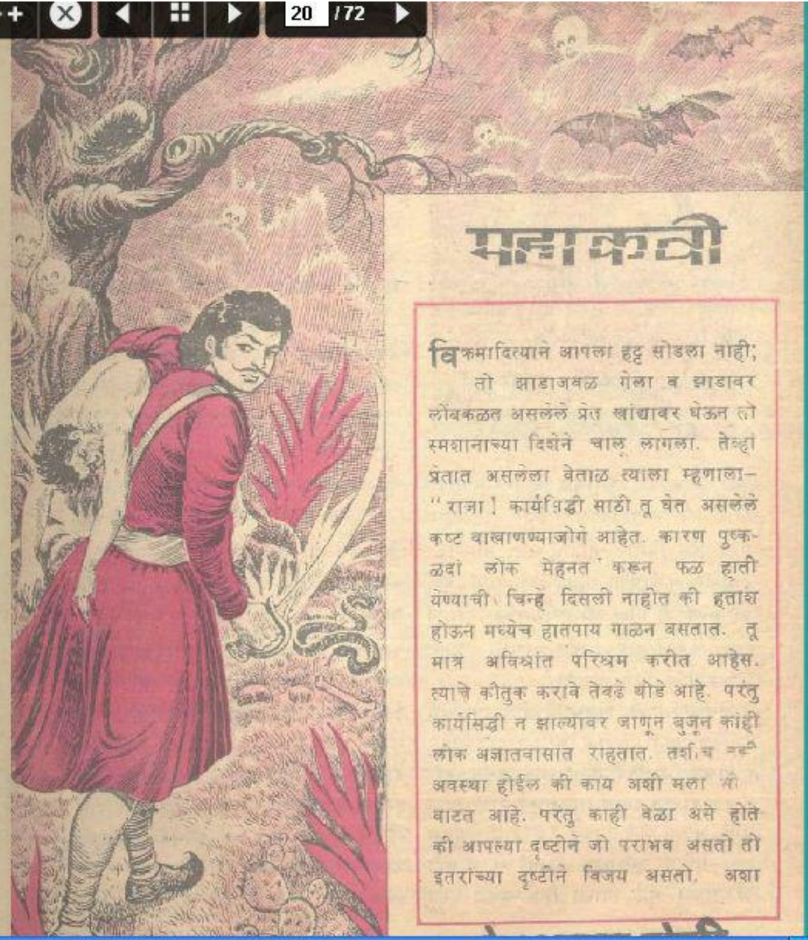
किल्ला कशा स्थितीत होता? यात राहून शत्रूपासून आपले रक्षण कोठवर करून घेतां येईल? खरोखरी ते इतक्या दूर येऊच शकतील का? या सर्व गोष्टी माझ्या डोक्यात घोळत होत्या.

एकेकाळी हा किल्ला किती बळकट होता याची साक्ष देणारे मोठे मोठे स्तंभ, बुरुज व भिंती होत्या. किल्ल्यात यायला जे भव्य द्वार होते, त्यातले एक उंच दार तुटलेल्या स्थितीत. बाजूला पडलेले होते. दुसरे गंज खाऊन खाली पडण्याच्या स्थितीत होते.

"शिवदत्ता! तुला किल्ल्यात जाऊन पाहून यायचं असेल तर मी आमच्या तरुण मंडळीपैकी एका दोघांना बरोबर पाठवीन." भिल्ल नायक म्हणाला. इतक्यांत आमचे कानाचे पडदे फोडून टाकणारा आरडा ओरडा आणि हत्तीचे चीत्कार ऐकूं आले.

"हे काय बरे?" असे म्हणत वृद्ध नायक त्या आवाजाच्या दिशेने कानोसा घेऊ लागला. (क्रमशः)

महाकवी

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही; तो झाडाजवळ गेला व झाडावर लोंबकळत असलेले प्रेत खांद्यावर घेऊन तो स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात असलेला वेताळ त्याला म्हणाला– "राजा! कार्यसिद्धी साठी तू घेत असलेले कष्ट वाखाणण्याजोगे आहेत. कारण पुष्कळदा लोक मेहनत करून फळ हाती येण्याची चिन्हे दिसली नाहीत की हताश होऊन मध्येच हातपाय गाळून बसतात. तू मात्र अविश्रांत परिश्रम करीत आहेस. त्याचे कौतुक करावे तेवढे थोडे आहे. परंतु कार्यसिद्धी न झाल्यावर जाणून बुजून कांही लोक अज्ञातवासात राहतात. तशीच [illegible] अवस्था होईल की काय अशी मला [illegible] वाटत आहे. परंतु काही वेळा असे होते की आपल्या दृष्टीने जो पराभव असतो तो इतरांच्या दृष्टीने विजय असतो. अशा

वेळी झालेल्या स्तुतीमुळे आपण आनंदित व्हावे की सत्य घटना सांगून टाकाव्यात असा प्रश्न निर्माण होतो. अशा समस्येवर प्रभाकर नावाच्या महाकवीने काय केले असेल त्याची गोष्ट मी तुला सांगतो. त्याने तुझा श्रमपरिहार होईल." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

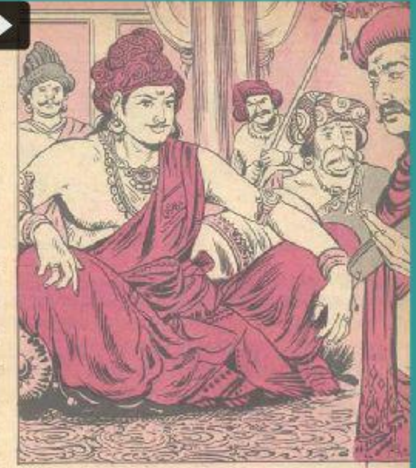
प्रवाळदेशाची राजधानी प्राकारपूर येथे प्रभाकर नावाचा एक कवी राहात होता. राजाश्रय मिळविणे तेव्हे सोपें नसते, तरी राजदरबारात स्थान मिळविण्यासाठी त्याने अनेक प्रयत्न केले. परंतु तेथे आधीपासूनच ठाण मांडून बसलेल्या स्वार्थी न मत्सरी पंडितांच्या मुळे त्याला तिथे प्रवेश मिळू शकला नाही. प्रभाकराचे वय अजून पंचवीस वर्षे ही नव्हते. तो एक विवाहित तरुण होता. उपजीविकेचे साधन कसे प्राप्त करावे या विवंचनेत तो असतानाच त्याची बायको मरण पावली. तिच्या अस्थी पवित्र गंगानदीत टाकण्यासाठी तो जो श्रीक्षेत्र काशीस गेला तो पुन्हा प्राकारपुरास परत आलाच नाही.

त्यानंतर बऱ्याच वर्षांनी युवराज प्रसेन प्रवाळ देशाचा राजा झाला. त्याला साहित्याची अतिशय आवड होती. कवी व पंडित तसेच विद्वानांचा तो आदर करीत असे, तो स्वतः जुनी ताडपत्रांवर किंवा भोजपत्रांवर लिहिलेली पुराणे व साहित्य नेहमी वाचीत असे. एकदा प्रभाकराने लिहिलेले एक जुने काव्य त्याच्या वाचण्यात आले. ते प्रसेन महाराजांना अतिशय आवडले.

अशा प्रकारे एकदा महाराजांना त्या कवीची महानता पटल्यानंतर ती गोष्ट इतर लोकांमध्ये पसरण्यास किती वेळ लागणार? थोड्या दिवसातच तो सर्व राज्यात प्रसिद्ध झाला. राज्यातील सर्व पंडित व विद्वान प्रभाकरास महाकवी मानू लागले व त्याच्या प्रत्येक रचनेस महाकाव्य मानू लागले. त्याच्या विविध काव्यसृष्टीची लोक स्तुती करू लागले. महाराज प्रसेन त्या साहित्यिक ग्रंथांवर खूष होते. प्रवाळदेशाचा राजकवी म्हणून प्रभाकरास सन्मान मिळाला. दरवर्षी प्रभाकराची आठवण म्हणून एक समारंभ केला जात असे. त्यात देशोदेशीचे कवी, पंडित, विद्वान भाग येत असत.

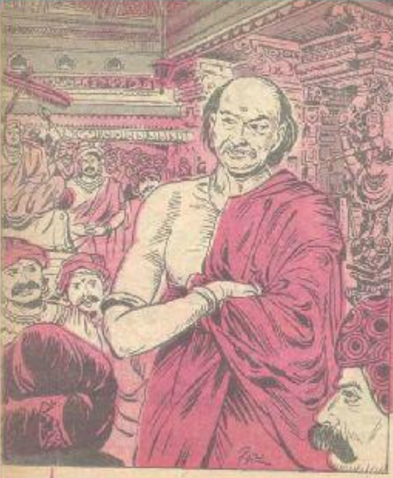
एकदा अशाच एका प्रसंगी सर्व पंडितवर्ग व विद्वानांत महाकवी प्रभाकराची स्तुती चालली होती. प्रभाकराच्या काव्यातील वंशवर्णने वाचून काही विद्वान त्याला कुलीन म्हणत असत. त्याचे वडील, आजोबा सारेच विद्वान असतील म्हणून प्रभाकराची विद्वत्ता वंशपरंपरागत आहे, असे काही विद्वान म्हणत होते, तर इतर काही विद्वान असे म्हणत होते की त्याच्या काव्याचे कोणत्याही दृष्टिकोणातून पाहणी केली तरी त्यात चूक सापडायची नाही, तें आदर्श कवी आहेत. काही पंडित असे म्हणत होते की महाकवी प्रभाकराची बायको अतिशय सुंदर असावी म्हणून त्याच्या आधारेच त्याने सौंदर्यवर्णने इतकी सुंदर केली असावीत.

काही लोक स्वतःची कीर्ती पसरावी यासाठी हपापलेले असतात व त्यासाठी लांच लुचपत करण्यासही तयार असतात. 'येन केन प्रकारेण प्रसिद्ध पुरुषोभवेत' ही म्हण प्रसिद्धच आहे. परंतु या विरुद्ध आणखी

काही खरे विद्वान प्रसिद्धी परांगमुखच असतात. तेच वास्तविकपणे थोर होत. जो स्वतःला मोठा म्हणतो तो जगात कधीच मोठा होत नाही. परंतु ज्याला इतर लोक मोठा म्हणतात तोच थोर होय! हिऱ्याचे तेज कधी लपत नाही. ते सहजी प्रगट होते. परंतु हिऱ्याची पारख असायला हवी. नाही तर दगड म्हणून कोणी अजाण त्याला फेंकून देईल. महाराज प्रसेन हे असेच एक रत्नपारखी होते.

त्याच वेळी त्या सभेतील एक वयोवृद्ध कवी उठून उभा राहिला. राजासह सर्वजण त्याच्याकडे अवाक होऊन पाहू लागले. तो वृद्ध पंडित हळू व नम्र आवाजात बोलू

लागला, "मी महाराज व इतर विद्वानांना प्रथम वंदन करतो. मला निवेदन करावयाचे आहे की, महाकवी प्रभाकराने निःसंशय चांगल्या काव्यांची रचना केली असेल, परंतु त्यात नसलेल्या गुणांची अकारण स्तुति करणे योग्य नाही." सभेतील विद्वान त्याच्या या म्हणण्यावर आश्चर्यचकित होऊन त्याच्याकडे पाहू लागले.

त्याकडे संपूर्ण दुर्लक्ष करून वृद्ध कवी पुनः म्हणाला–"तुम्ही समजता त्याप्रमाणे महाकवी प्रभाकर कुलीन नाही. एका विचित्र परिस्थितीत एका खालच्या वर्गाच्या स्त्रीच्या पोटी त्याने जन्म घेतला आहे. ही गोष्ट त्याच्या वडिलांशिवाय कोणालाही माहीत नाही. त्याने रचलेल्या साहित्यात ही एवढी स्तुति करण्याइतके काहीच नाही. त्याच्या रचनांतील दोष तुम्हांपैकी एकाही विद्वानाच्या लक्षात येऊ नयेत हे आश्चर्यच आहे; त्यानंतर प्रभाकराची बायको अतिशय कुरूप होती. तिला अनेक प्रकारच्या व्याधी होत्या व त्यातच तिचा मृत्यू झाला."

त्या वृद्ध कवीचे म्हणणे ऐकून दरबारात गोंधळ व कुजबुज सुरू झाली. हा म्हातारा कवी प्रभाकरांविषयी वाटत असलेल्या ईर्ष्येमुळे असे काहीतरी बरळतो आहे. या माणसास एक क्षण देखील दरबारात राहू देता कामा नये. असे सारे दरबारी म्हणू लागले.

महाराज प्रसेन सुद्धा या वृद्धावर रागावले व म्हणाले–"एका महाकवीविषयी त्याचा अतिशय परिचय असल्यासारखेच तू बोलत आहेस. त्याच्या कुलीनत्वाविषयी, त्याच्या बायकोविषयी असे असभ्यपणाने बोलत आहेस. तू आहेस तरी कोण? खरे सांग नाहीतर तुला अत्यंत कठोर अशी शिक्षा करीन."

यावर तो वृद्ध कवी एकदा सर्व पंडित व दरबारी लोकांच्या कडे पाहून म्हणाला–"महाराज! येथील विद्वानांपैकी कांही व्यक्ती माझ्याच वयाच्या आहेत. कितीही जरी काळ लोटला तरी माझा परिचय करून दिल्यावर ते मला ओळखतील असे मला वाटते. विष्णु दीक्षितांशी माझा अधिक परिचय होता. महाकवी महाकवी म्हणून तुम्ही ज्याचा गौरव करीत आहात तो प्रभाकर मीच आहे."

वृद्धकवीचे हे उद्गार ऐकून दरबारातील इतर पंडितांनी त्याचा जयजयकार केला. महाराज प्रसेन यांनी सिंहासनावरून खाली उतरून त्याचा जयजयकार केला. त्याला अभिवंदन केलें.

इथपर्यंत गोष्ट सांगून काही वेळ वेताळ थांबला, पुढे म्हणाला–"महाकवी म्हणून साऱ्या दरबारात स्वतःचा गौरव व जयजयकार होत असताना स्वतःविषयीच्या अप्रिय परंतु सत्य गोष्टी तेथे सांगण्यामागे प्रभाकराचा काय हेतू असावा? म्हातारपणामुळे त्याची बुद्धी तर चळली नव्हती? या शंकेचे योग्य प्रकाराने समाधान न केल्यास तुझ्या डोक्याची शंभर शकलं होऊन तुझ्या पायावर लोळू लागतील."

यावर विक्रमादित्याने आपले मौन सोडून असे उत्तर दिले–"प्रभाकराच्या बोलण्याच्या पद्धतीवरून तो केवळ महाकवीच नव्हे तर सज्जन सत्वशील असल्याचेही स्पष्ट झाले. म्हणून बुद्धी चळण्याचा प्रश्नच निर्माण होत नाही. स्वतःविषयीची ही खरी परिस्थिती एका विशिष्ट कारणामुळे त्याने सांगितली. अज्ञातकवी म्हणून तो नगर सोडून गेला. महाराज् प्रसेन व इतर विद्वान मंडळींनी ह्याच्या साहित्याबरोबर त्याचे व्यक्तिमत्व सुद्धा दैदीप्यमान करून ठेवले होते. तेथे कांही खोट्या स्तुतीचा निर्माण होऊ नये म्हणून त्या सत्प्रवृत्त, सत्यशील महाकवीने खऱ्या गोष्टी तेथे सांगितल्या त्यामुळे त्याच्या वैयक्तिक जीवनाविषयी कांही मतभेद निर्माण होण्याची शक्यताच राहिली नाही."

अशा प्रकारे राजाचे मौन भंग होताच प्रेतातील वेताळ प्रेतासह राजाच्या खांद्यावरून नाहीसा होऊन झाडावर जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

प्रसंगावधान

फुलपूर नावाच्या गावात अविनाश नावाचा एक विद्वान मनुष्य राहात होता. वेद, शास्त्र पुराण साऱ्यांचा त्याने अभ्यास केला होता. त्याला कीर्तन करण्याची व नाटकात काम करण्याची हौस होती.

अविनाशचा आवाज गोड व खणखणीत होता. तो गाऊ लागला. की त्याचा आवाज गावातल्या कानाकोपऱ्यात ऐकू येई. त्याचे गाणे ऐकल्यानंतर त्याची स्तुती न करणारे लोकच नव्हते. आसपासच्या पंचक्रोशीत कोठेही कार्यक्रमासाठी जावयाचे असल्यास, तो घोड्यावर बसून प्रवास करीत असे. कारण तो प्रदेश डोंगराळ होता.

एकदा असाच तो एका शेजारच्या गावात कीर्तन वगैरे कार्यक्रमानंतर फुलपुरास परत येत होता. रस्त्यात घोडा कशाने तरी भेदरला व अविनाशला न जुमानता वाटेल तसा चौखूर उधळू लागला व अशाच एके ठिकाणी दोन चोर झाडीतून आले व त्यांनी घोड्यास धरले.

अविनाशने मनोमन ओळखले की आता आपण या चोरांच्या तावडीत सापडलो. आता काय करावे या विचारात असतानाच त्या दोन चोरांपैकी एक जण सुरा दाखवून म्हणाला–"अहो कीर्तनकार महाराज! कृपा करून घोड्यावरून खाली उतरा व तुमच्या जवळ असलेले सर्व धन संपत्ती मुकाट्याने आम्हाला देऊन टाका."

अविनाशजवळ पैसे होतेच परंतु त्या शिवाय त्याच्या अभिनयावर खूप होऊन लोकांनी दिलेले काही सोन्याचांदीच्या भेटवस्तूही होत्या. असे अमूल्य धन आता चोरांना आयते मिळणार, आपण त्याला मुकणार याचे त्याला अतिशय वाईट वाटले.

तरीसुद्धा धीर धरून तो घोड्यावरून खाली उतरला. पैशांची थैली त्या चोरास दिली व पुढे म्हणाला–"माझ्याजवळचे सर्व धन मी तुम्हाला देतो, पण माझे एक म्हणणे तुम्ही ऐका. जंगलात या धोके बाज घोड्याने माझा रस्ता चुकविला. आजच्या रात्री माझा दुधगाव येथे कार्यक्रम होता. आता तर मला तेथे जाऊन कार्यक्रम करता येणार नाही. तेथे म्हणण्यासाठी मी आठ दिवस मेहतत करून गाणी पाठ केली आहेत. परंतु या दुष्ट घोड्याने उधळून जाऊन माझी वाट चुकविली आहे. आतां मला नाटकांत काम करतां येणार नाही. आता निदान तुमच्या समोर तरी म्हणून दाखवितो. तुम्हाला ती गाणी आवडली तर तुम्ही मला माझ्या गावचा रस्ता दाखवा, चालेल ना?"

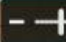
चोरांनी त्याने दिलेली थैली घेतली व ते म्हणाले–"ठीक आहे. तू गाणी म्हणून दाखव. गाणी आवडली तरी व न आवडली तरी आम्ही तुला वाट दाखवू."

अविनाशने खड्या व चढ्या सुरात एक छान गाणे म्हटले. ते ऐकून चोरांना आश्चर्य वाटले ते म्हणाले–"अरेच्या! तू तर फारच छान म्हणतोस गाणे. अजून एक गाणे गाऊन दाखव पाहू."

यानंतर अविनाशाने पहिल्यापेक्षाही चढ्या स्वरात श्लोक म्हणण्यास सुरवात केली. त्याच्या सुरेल आवाजातील श्लोक व गीते ऐकून चोर आपले देहभान विसरून गेले. अविनाशने रंगभूमीवर म्हटल्यासारखे चढ्या सुरात आपले गायन चालूच ठेवले.

श्री शं. स. सरदेसाई

अशा प्रकारे एक तास गायन केल्यानंतर अविनाशने आपले गाणे थांबवले व त्या चोरांकडे पाहून स्मित केले. त्यावेळी मागे कशाचा तरी आवाज आला म्हणून चोरांनी माना वळविल्या तेव्हा तेथे चार बलदंड माणसे हातात कुऱ्हाडी घेऊन उभी असल्याचे त्यांना दिसले, त्यांना पाहून ते चोर भीतीने थरथर कापू लागले.

त्या चौघांनी मिळून दोन चोरांना दोऱ्यांनी बांधून टाकले. तेव्हा अविनाशने त्यांना विचारले–"चोरांना पकडण्यासाठी शस्त्रांसह येणारे तुम्ही कोण आहात?"

"आम्ही लाकूडतोडे. या जंगलात लाकडं तोडण्यासाठी नेहमी येत असतो आम्ही. तुमचा सुरेल आवाज ऐकून येथे आलो. हे चोर म्हणजे खंडू आणि दगडू नावाचे दोन कुप्रसिद्ध चोर आहेत." असे ती चार माणसे म्हणाली.

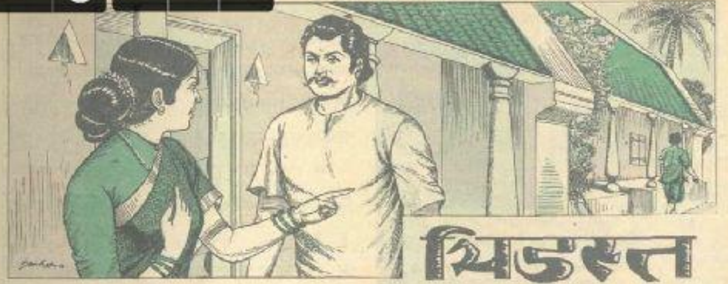
संतुष्ट मनाने अविनाश उद्गारला–"म्हणजे, माझे खड्या सुरातील गाणे उपयोगीच ठरले म्हणायचे! उंच आवाजात गायन करताना मला सारखं वाटत होते की माझा आवाज ऐकून मला वाचविण्यास कोणीतरी येईल आणि तसेच घडले."

लाकूड तोडणाऱ्यांचे गाव तेथून जवळच होते. ते चोरांच्या मुसक्या आवळून पुढे चालत होते व अविनाश त्यांच्या मागोमाग घोड्यावरून जात होता.

त्या गावातील लोकांनी अविनाशचे चांगले स्वागत केले व त्याच्या प्रसंगावधानाचे कौतुक केले व त्याला आग्रहाने आपल्या गावात ठेवून घेतले व म्हणाले-आमच्या गावात तुम्ही आज कीर्तन करा. फूल ना फुलाची पाकळी तुम्हाला काहीतरी बिदागी देवू."

अविनाशने मोठ्या आनंदाने ते निमंत्रण स्वीकारले व आपल्या सुमधुर स्वरात कीर्तन गायन करून गावकऱ्यांना सर्वतऱ्हेने खूष केले. माणसावर प्रसंग ओढवला की त्याने घाबरून न जाता, प्रसंगावधान राखून काम केले तर तो संकटातून आपली सुटका करून घेऊ शकतो.

खिडस्त

वीरपूर नावच्या गावी रामराव नावाचे एक श्रीमंत गृहस्थ रहात असत. त्यांच्या बायकोचे नाव जानकी. ते एक आदर्श जोडपे होते. त्यांना मूलबाळ नव्हते आल्या-गेलेल्यांची चांगली विचारपूस करणारे म्हणून त्यांचा नावलौकिक होता.

एकदां त्यांच्या घरी गोपाळ नावाचा एक मुलगा आला. तो रामरावांच्या दूरच्या नात्यातला होता. गावात काही काम होते तो फक्त एकच वेळ रामरावांच्या घरी जेवे. त्यानंतर कोठेतरी जेवून येत असे.

गोपाळचा तो संकोचीपणा असावा असे वाटून जानकीबाई त्याला म्हणाल्या–"संकोच नको करूस, बाबा! आणखी एकासाठी सैंपाक करणे मला काही त्रासचं नाही बरं का? आम्हांला एकटघाला जेवायला घालणं जड जात असंही नाही, शिवाय तू काही परका नाहीस!"

जानकीबाईंनी किती सांगितलं तरी गोपाळ कोठून तरी खाऊनपिऊन यायचा आणि काही तरी सांगून वेळ मारून न्यायचा.

असे आणखी पांच एक दिवस लोटले. जानकीबाई पतीला म्हणाल्या–"हा मुलगा फार संकोची दिसतो आहे! आपल्या घरी राहून इतरांच्या घरी जाऊन जेवतो, मग नात्यातली माणसं नावं नाही का ठेवणार?"

"मग काय करायच? मला अजीर्ण रोग आहे नाही का? मी पोटभर जेवतही नाही. माझ्याबरोबर जेवायला बसला की त्याला पोटभर जेवायला संकोच होत असावा!" रामराव म्हणाले.

गोपाळ त्या गावी दहा दिवस राहून निघून गेला. त्यानंतर शेजारच्या गावी कोणी मोठे वैद्यबुवा आले आहेत, असे जानकीला कळले. त्या वैद्यबुवांकडे जाऊन

त्यांचे औषध ध्यावं असा जानकीबाईने आग्रह केला.

त्या गावात रामरावांचे दूरचे एक नातेवाईक रहात असत, बायको पाठीशीच लागली तेव्हां नाइलाजाने रामराव बायकोला घेऊन त्या गावी गेले आणि त्या नातेवाईकाकडे उतरले.

"काही नाही हो, मला नेहमी अर्जीण होते. बायकोने पाठीस लागून औषधपाणी करायला येथे आणले!" रामराव आपल्या नातेवाईकाला म्हणाले.

जानकीबाई मध्येच म्हणाल्या—"दादा, आतां तुम्हीच सांगा, आजाराचं नाव सांगून हे चार घास तरी खातील तर शपथ! कोणी घरी पाहुणा आला ती यांच्याकडे पाहून अर्ध्यापोटी पानावरून उठून जातो! निदान त्यांच्यासाठी तरी यांनीं पोटभर जेवायला नको का?"

ते ऐकून तो नातेवाईक हंसत म्हणाला—"हे पहा, वहिनी? आतां मी तुमचा भोळसटपणा म्हणू का ह्याला? नाहीतर आजकाल संकोच करणारे नातेवाईक कोठे आहेत हो? माझं म्हणाल तर मी जेवतो ते मलाही पचत नाही. तरी आमच्या घरी येणारे नातेवाईक विचारून सांगून एक न एक पक्वान्न खाऊनच जातात आणि आमच्या हिचं म्हणाल, तर गवतसुद्धा चांगल्या मसालेदार भाजीसारखं चवदार होतं."

त्या दिवशी रात्री रामराव पोटभर, मागून मागून वाढवून जेवले. जानकीबाईने सुद्धा सैंपाक फार चांगला झाला असल्याचं प्रत्यक्ष पाहिलं. परंतु कधी चार घास न खाणारा पती त्यांच्या घरी भुरके मारून ओरपून खात आहे, हे पाहून तिला आश्चर्याबरोबर वाईट वाटले.

"या गावी येतांच यांना कोठून एवढी भूक लागली, त्या परमेश्वरालाच माहीत! कधी असे जेवलेले मी पाहिलं नाही!" नवऱ्याकडे डोळे वटारून पहात जानकीबाई आपल्या नातेवाईकाला म्हणाल्या.

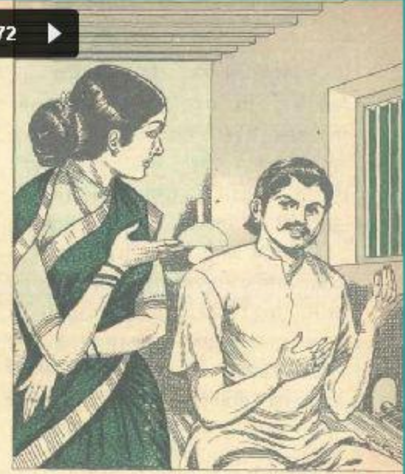
"हे पहा, हे सर्व आमच्या हिच्या हातचं कसब आहे! मध्यंतरी गोपाळ नावाचा एकजण आला होता, तो तसाच! दररोज तो काहीतरी पक्वान्न करायला सांगायचा." रामरावाचा नातेवाईक म्हणाला.

"कोण हो गोपाळ म्हणतां?" जानकीबाईनी आश्चर्यचकित होऊन विचारलं.

नातेवाईकाने गोपाळविषयीची माहिती सांगितली तीवरून त्यांच्या घरी आलेला गोपाळच यांच्या घरी येऊन काही दिवस राहिला आणि खाण्यापिण्याच्या बाबतीत त्यान कोणत्याही प्रकारचा संकोच दाखविला नाही, हे जानकीबाईनी ओळखले.

तो नातेवाईक काही वेळ थांबून जानकीबाईना म्हणाला—"अजीर्णाचा आजार सांगून औषधाणी करण्यासाठी तुम्ही या गावी आलात, ही तर माझ्यामते तुमची फारच मोठी चूक झाली. मी कायमचा रोगी होतो किती औषधं केली. परंतु आमच्या सौभाग्यवतीने केलेल्या रुचकर पक्वान्नां मुळे मला चांगले पथ्य लाभले. येथेच राहिले तर रामरावांनासुद्धा चांगले पथ्य लाभेल."

ने सर्व ऐकल्यावर जानकीबाईना त्यांचा अपमानच झाल्यासारखे वाटले. त्या दिवशी रात्री त्या आपल्या पतीला

म्हणाल्या—"तुमचे नातेवाईक आपल्या बायकोची एवढी वाखाणणी करीत आहेत आणि तुम्ही माझ्याविषयी एक शब्द की कसे ते बोलला नाहीत की हो?" म्हणतां म्हणतां त्यांच्या डोळ्यांना पाणी आले.

"मी काय म्हणू म्हणतेस? माझा स्वभाव जात्याच संकोची. तो वाखाणणी करतो तशी वाखाणणी माझ्या बायकोची माझ्याकडून नाही व्हायची!" रामराव म्हणाले.

"तुम्हांला ख‌ोखरचाच संकोच असेल तर जेवणाच्या वेळी तो नाही दाखविलात ते? पुन्हां मागून घेतलत की सर्व! घरी कधी असं केलंत का?" बायकोने विचारले.

"त्याला कारण, खरे म्हणशील तर संकोचच तो तर आपल्या बायकोच्या सैंपाकाची एवढी वाखाणाणी करतो आहे. ती ऐकून गप्प बसणे योग्य होईल का? म्हणून मी भाजी एका वेळी वाढलेली पुन्हां मी मागितली." रामराव म्हणाले.

"ते सर्व काही नाही. तुम्ही मला दुध-भोळी मानून घालू नका. तो गोपाळ आणि आतां तुम्ही सुद्धा जाणूनबुजून या घरात माझी मान खाली करण्यासाठी हे सर्व नाटक खेळलात. तो आणि हे सुद्धा माझ्या नात्यातले नाहीत. तुमच्याच नात्यातले आहेत ना?" असे म्हणत जानकीबाई मुसुमुसु रडू लागल्या.

रामराव बायकोची समजूत घालीत म्हणाले–"तुला वाईट वाटेल म्हणून मी इतके दिवस बोललो नाही. मी खरोखर भिडस्त आहे हे मी आत्तां शावित करून दाखवितो."

जानकीबाई लगेच आपले रडणे आवरून म्हणाल्या–"तुम्ही ते कसे सिद्ध करणार ते ऐकू दे तरी!"

रामराव एकदोन मिनिटे स्तब्ध राहून व स्वताला सावरून म्हणाले–"खरं सांगू, मला अजीर्ण नावाचा आजार नाहीच! तुझा सैंपाक मला आवडत नाही. ती गोष्ट मी सांगितली तर तुला वाईट वाटेल म्हणून तू वाढत होतीस ते तुझ्या करितां म्हणून चार घास गिळून तुला कळविल्या-शिवाय खानावळवाल्या बाईच्या घरी जाऊन पोटभर जेवत होतो. लग्नाच्या बायको जवळ मी भिडस्तपणा दाखवीत होतो, योबद्दल आणखी जास्त प्रमाण ते काय देऊ?"

जानकीबाईंचा चेहरा पांढरा फट्ट पडला दुसऱ्याच दिवशी दोघं आपल्या गावी निघून गेली. दोन दिवसांनीच जानकीबाईंनी एका उत्तम सैंपाकिणीला नेमले. ती सर्व तऱ्हेची पक्कान्ने करण्यात निष्णात होती त्यानंतर रामरावांनी त्याला अजीर्ण होत असल्याची तक्रार कधी बायकोजवळ केली नाही व ते व्यवस्थित घरीच जेवू खाऊ लागले.

अराजक

ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत असतां उत्तर पांचाल देशची राजधानी कांपिल्य येथे पांचाल राज्य करीत होता. तो भोगविलासात बुडून गेला होता आणि नीति अनीतीचा विचार त्याच्या मनाला कधी शिवलाही नाही. त्याचं राज्य-कारभारात मुळींच लक्ष नसे. यथा राजा तथा प्रजा या म्हणी प्रमाणे राजा सारखेच त्याचे मंत्रीसुद्धा नीति अनीतीचा मुळीच विचार करीत नसत. प्रजेवर दिवसंदिवस कर भार वाढतच गेला. राज्यात सर्वत्र अराजक माजल.

राज्यात अराजकच माजल्यावर प्रजेच्या जीवनातही फार फेरबदल झाले. दिवसां राजाच्या शिपायांचा उपद्व्याप आणि रात्री चोरांचा त्रास वाढतच गेला. म्हणून नागरिक आपल्या घरांना कुलुपे घालून आणि फाटकांवर कांटेरी झाडें घालून बायकापोरांना घेऊन रानात जाऊन राहू लागले. ते दिवसभर जंगलात रहात व रात्री आपल्या घरी येत.

अशा समयी बोधिसत्वानी नगरा बाहेरच्या तिदुक वृक्षाचे अधिष्ठान दैवत म्हणून अवतार धारण केला. राजा दरवर्षी त्या वृक्षाची पूजा करीत असे व त्यासाठी एक हजार माड (दोन रुपयांचं एक नाणं) खर्च करीत असे. "बाप रे बाप! माझी इतक्या श्रद्धा-भक्तीने पूजा करणारा राजा अविवेकी-पणाने वागून आपल्या राज्यात अराजक माजवायला कारणीभूत व्हावा ना! याला सदुपदेश करणारा माझ्याशिवाय दुसरा कोण असू शकेल?" तिदुक वृक्षाच्या अधिष्ठान देवतेला वाटले.

तो एक दिवशी रात्री राजा झोपल्यावर त्याच्या स्वप्नात येऊन म्हणाला–"राजा,

मी तिदुकदेव आहे रे! तुला काही उपदेश करावा म्हणून आलो आहे."

राजाने नम्रपणे नमस्कार करून विचारले–" देवा, कोणताही उपदेश करावा!"

"राजा, तू श्रद्धापूर्वक राज्य करीत नाहीस. म्हणून तुझं राज्य नष्ट होऊ लागलं आहे. जो राजा राज्यकारभार लक्ष देऊन श्रद्धापूर्वक पहात नाही तो इहलोकी स्वतःचे राज्य घालवून बसतो व परलोकी नरकवास उपभोगतो." तिदुकदेव म्हणाला.

राजाने विचारले–"तर देवा, मी आतां काय करू म्हणतोस?"

"उशिरां का होईना, यापुढे तरी तू राज्यकारभार तू स्वतःच पहात जा. राज्यतलं अराजक नाहीसं कर आणि राज्याचं रक्षण कर." असा उपदेश करून तिदुकदेव अंतर्धान पावला.

राजाच्या हृदयात ज्ञानोदय झाला. आपले राज्य कसं आहे हे स्वतः पाहायचे त्याने ठरविले. दुसऱ्याच दिवशी उजाडतांच त्याने आपल्या सर्व मंत्र्यांना बोलाविले आणि त्यांना त्याने आपापली कामे नियमितपणे करायला बजावले. नंतर त्याने आपल्या पुरोहितला बरोबर घेतले व पूर्वेकडच्या दाराने बाहेर वेष पालटून तो राज्याची पाहाणी करायला निघाला.

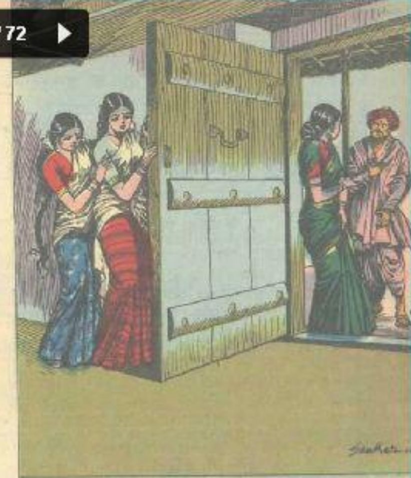
नगराबाहेर एका घरासमोर त्याला एक वृद्ध गृहस्थ भेटले. ते आपल्या घराला कुलूप लावून व दारावर कांटेरी झाडे उभी करून आपल्या बायको व मुलांसह जंगलात निघून गेले. काळोख पडल्यावर ते पुन्हां घरी परतले आणि दार उघडू लागले तेव्हां त्यांच्या गुढग्याला एक काटा लागला. ते जमिनीवर बसले व गुडग्यात मोडलेला काटा काढीत म्हणाले–"माझ्या गुढग्यात हा कांटा मोडला तसा युद्धात आमच्या राजाच्या गुढग्याला बाण लागो!"

तो शाप ऐकून राजाचा पुरोहित त्या गृहस्थांजवळ गेला व त्यांना विचारले–"काहो, तुम्ही तर फार वृद्ध दिसतां आहां. तुम्हांला बरोबर दिसत नाही म्हणून तुमचा पाय कांट्यावर पडला तर त्यात राजाचा काय हो दोष?"

"राजा अनीतिकर असल्याकारणाने त्याचे सर्व अधिकारी दुष्ट झाले आहेत. दिवसा राजाच्या शिपायांचा त्रास आणि चोरांचा सुळसुळाट; म्हणून दारांवर कांटेरी झाडे आडवी ठेवून प्रजा बायको पोरांसह रानात पळून जात आहेत. नाही तर माझ्या पायात हा कांटा मोडायचं कारणच काय होतं?" तो वृद्ध म्हणाला.

राजा व पुरोहित आणखी एका गावी गेले. तेथे त्यांना एक स्त्री भेटली. तिला दोन मुली होत्या. त्यांचं लग्नाचं वय झालं होतं, परंतु त्यांची लग्ने झाली नव्हती. त्यांना जंगलात घेऊन जाणं बरोबर वाटलं नाही म्हणून ती त्यांना घरातच ठेवी व घरात लागणारी लाकडे, पाने वगैरे तीच स्वतः आणून देई. ती यावेळी कसली तरी पाने काढायला म्हणून झाडावर चढली असतां खाली पडली व म्हणाली–"हा राजा मरत कां नाही? हा जिवंत असेपर्यंत मुलींची लग्ने सुद्धा होतील की नाही शंकाच!"

ते ऐकून पुरोहित जवळ जाऊन तिला विचारू लागला–"काय ग म्हातारे, कशी मूर्ख आहेस तू? राज्यातल्या प्रत्येक मुलीला नवरा शोधून देणं हेच का राजाचं काम आहे?"

"दिवसां राजाच्या शिपायांची भीती. रात्री चोरांची भीती! मुलींना वरशोधनाचं काम कसं व्हायचं?" ती बाई म्हणाली.

राजा व पुरोहित तेथून आणखी पुढे निघून गेले.

शेत नांगरीत असलेला एक शेतकरी त्यांना दिसला. तो नांगरीत असतां नांगराची दांडी खुसपली गेल्याने बैल खाली पडला. लगेच तो शेतकरी संतापून म्हणाला–"या पांचाळ देशाच्या राजाच्या छातीत भाला भोसकला जाऊन तो कां नाही पडत? आमचे कष्ट तरी थांबतील!"

पुराहिताने जवळ जाऊन त्या शेतकऱ्याला विचारले–"काय रे, तुझ्या निष्काळजीपणा-

मुळे तुझ्या बैलाला लागलं व तो खाली पडला तर त्यात राजाची चूक काय?"

"राजाची चूक नाही तर कोणाची हो? शासक दुष्ट असेल तर बाजूला असणारे वांचतील का? दिवसा राजाच्या शिपायांची भीती व रात्री चोरांची!

"माझी बायको माझ्यासाठी दुपारचे जेवण घेऊन येत होती, दुष्टांनी ते हिसकावून घेऊन खाऊन टाकलं. पुन्हां संपाक करून ती केव्हा आणते व पोटाची खळगी केव्हां भरतो म्हणून मी पहात असतां सोन्यासारखा बैल दांडी लागून खाली पडला." शेतकरी म्हणाला.

तेथून राजा व पुरोहित निघाले ते राजधानीच्या दिशेने चालू लागले. वाटेत त्यांना एक दृश्य दिसले. एका डबक्यात बेडूक होते. ते जिवंतच असतांना कावळे चोची मारून मारून त्यांना खात होते.

त्या बेडकांतला एक रागाने म्हणाला—"हे कावळे आम्हांला जिवंतपणीच जसे टोचून टोचून खात आहेत त्या प्रमाणे पांचाल देशाच्या राजाला व त्याच्या मुलांना त्याचे शत्रू टोचून लचके मारून खाऊ देत!"

"मूर्ख बेडका! लचके तोडून खाणाऱ्या कावळ्यांना तुम्ही काही करू शकत नाही म्हणून राजाला शाप देतो आहेस का?" पुरोहित बेडकाला म्हणाला.

बेडूक म्हणाला—"राजाच्या मनाचे समाधान करण्यासाठी पुरोहित असेच म्हणणार, त्यात आश्चर्य काय? देशात कावळ्यांना सुद्धा पोटभर खायला मिळत नाही म्हणून ते जिवंत बेडकांना खायला जातात. अशा देशाचा राजा मेला तर किती बर होईल!"

ते ऐकून राजा म्हणाला—"मला बेडूक सुद्धा शाप देत आहेत. आतां थांबण्यात अर्थ नाही. राजधानीत जाऊ या आणि जे अराजक आहे ते नेस्तनाबूद करू या!"

तेव्हांपासून राजा राज्यकारभारात लक्ष घालू लागला. राज्यात पुन्हां शांतता नांदू लागली व सुव्यवस्था स्थापित झाली. त्याने त्यानंतर अनेक वर्षे राज्य केले.

चितोडची राणी पद्मिनी

तेराव्या शतकात मेवाडची राजधानी चितोड येथे होती. ती एक उंच डोंगरावर बांधलेल्या बळकट किल्ल्यात होती. किल्ल्याच्या चहूकडील प्रदेश हिरवागार व रमणीय होता. मेवाडच्या राजाला राणा म्हणत असत.

तेरावे शतक संपत आले असतां तेथे राणा रत्नसेन राज्य करीत होता, त्याची राणी पद्मिनी त्रिलोक सुंदरी होती. सर्व राजघराण्यात तिच्या सौंदर्याची ख्याती होती.

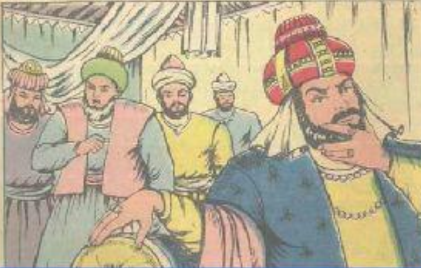
त्या काळात अल्लाउद्दीन खिलजी हा दिल्लीचा सुलतान होता. त्याने गुजरातचा फार मोठा भाग जिंकला. आपण फार मोठे विजयी राजे असल्याचा त्याला गर्व होता. त्याने दरबारात नृत्य करणाऱ्यांच्या तोंडी पद्मिनीच्या सौंदर्याचे वर्णन ऐकले. संपन्न अशा राजस्थानाला जिंकण्याचे त्याने योजले व व्यूह रचना केली.

अल्लाउद्दीनाला राज्याकांक्षाफार आपण एक चक्रवर्ती झाले पाहिजे व राणी पद्मिनी आपली बेगम झाली पाहिजे अशी तो स्वप्ने पाहू लागला. तो एक मोठे सैन्य घेऊन तो चित्तोडचा किल्ला जिंकणे त्याला साध्य झाले नाही.

पराक्रमी राजपूत वीरांनी शौर्याने युद्ध करून अल्लाउद्दिनाला धूळ चारली. अल्लाउद्दीन आश्चर्य चकित झाला. त्याने त्यापूर्वी इतक्या शूर शत्रूला पाहिलेच नव्हते त्याला सैन्यासह माघार घ्यावी लागली.

त्याने युद्ध निराळ्यातऱ्हेने करायाचे ठरविले. त्याने चित्तोडचा किल्ला ज्या डोंगरावर होता त्या डोंगरालाच वेढा दिला व किल्लयात रसद व शस्त्रास्त्रे जाण्या येण्याचा मार्गच बंद केला. अशा तऱ्हेने राजा शरण मागायला येईल असे त्याला वाटले. कित्येक महिने लोटले तरी तसे झाले नाही. आता पुढे काय या विचारात

शेवटी त्याने राणाकडे एक संदेश पाठवून त्यात फक्त एकदा राणी पद्मिनीला पहायला मिळालं तर वेढा काढून दिल्लीला जाईन असे लिहिले. आपला पराभव लपविण्यासाठी ही युक्ती अल्लाउद्दीनाने काढल्याचे राणाने ओळखले. त्याने मंत्र्यांचा व राणी पद्मिनीचा सल्ला घेतला.

अल्लाउद्दीनाने एका आरशात राणीचे प्रतिबिंब पहायला हरकत नाही असे ठरले. अल्लाउद्दीनाने ते मान्य केल्यावर त्याला त्याचा मान मरातब राखून एका खोलीत नेण्यात आले. तो एका खिडकी समोर असलेल्या आरशा समोर उभा राहिला.

त्या आरशाच्या पाठीमागे असलेल्या सरोवरात एक राजवाडा होता, राणी पद्मिनी गच्चीवरच्या अर्ध्याभितीजवळ येऊन उभी राहिली. त्यात राणीचे प्रतिबिंब पाहून अल्लाउद्दीन थक्कच झाला. थोड्याच वेळात ते प्रतिबिंबही अदृश्य झाले.

राजपुतान्च्या संप्रदाया प्रमाणे राणा रत्नसिंग आपल्या पाहुण्याला निरोप द्यायला किल्ल्याच्या दारापर्यंत गेला. अल्लाउद्दीन वरकरणी मैत्रीचा हात पुढे करून राणाला बरोबर काही पायऱ्या उतरून किल्ल्याबाहेर घेऊन गेला.

अशा तऱ्हेने अल्लाउद्दीनाने त्याला डोंगराच्या पायथ्या पर्यंत नेले. तेथे खडकाआड लपलेल्या अल्लाउद्दीनाच्या सैनिकांनी अकस्मात पुढे येऊ राणा रत्नसिंहाला अटक केली आणि अल्लाउद्दीनाच्या शिबिरात घेऊन गेले.

अल्लाउद्दीन इतका विश्वासघात करील याची कल्पनाही किल्ल्याच्या मुख्य-द्वारावर उभे असलेल्या सैनिकांना नव्हती ते थक्क होऊन पाहू लागले. सैन्याने आल्लाउद्दीनच्या शिबिरावर हल्ला केला. हल्ला केल्यास राणाला वध करण्याची धमकी देवविली. राजपूत सैनिक ते ऐकून काही करणे धोक्याचे समजून स्तब्ध उभे राहिले.

–(पुढच्या अंकात समाप्त)

सैनिकाचा सद्उद्देश

एका शहराकडे जाणाऱ्या राजमार्गाच्या बाजूला एका आमराईत एक साधू आपल्या शिष्यांना उपदेश करीत होता. शिष्यांपैकी काहीजण लक्षपूर्वक गुरु सांगे ते ऐकत होते. इतर काही तिकडे दुर्लक्ष करीत व कुजबुज करीत बसले होते.

त्याच वेळी तेथे एक घोडेस्वार युद्धात पाय तुटलेल्या स्थितीत शहराकडे जात होता. तो साधूला पाहून थांबला व ज्ञान बोध करीत होता तो ऐकू लागला.

गुरूच्या उपदेशाकडे दुर्लक्ष करणाऱ्या शिष्यांपैकी एकजण त्या सैनिकाला थट्टेत म्हणाला– "आमच्या गुरूचा महिमा फार थोर आहे! त्यांना विनंती केली तर ते तुझा तुटलेला पाय पुन्हा पहिल्यासारखा करतील असे तुला वाटते आहे का?"

तो लंगडा सैनिक त्या शिष्यांकडे शांतपणे पहात म्हणाला–"माझं आयुष्य कष्टाचंच आहे. कोणाच्या दयादाक्षिण्यावर जगायची माझी इच्छा नाही. मी येथे थांबलो तो साधू मला माझा पाय जसाच्या तसा करून देतील म्हणून नसून मी लंगडा असलो तरी सुखासमाधानाने जगायचं कसं या विषयी काही ज्ञानबोध करून माझ्या मनाला कदाचित धीर देतील या हेतूने. असे सांगून त्याने घोड्याला टाच दिली आणि पुढे निघाला.

ते ऐकून आपण किती मूर्खपणा केला असे वाटून त्या शिष्यांच्या माना लाजेने खाली झाल्या.

नणदेचा वांटा

चंद्रपुर येथे धनशेट नावाचा एक वाणी रहात असे. त्याच्या बायकोचे नाव लक्ष्मी होते.

धनशेटचे वय झाले तेव्हां त्याने आपला-सर्व व्यापार धंदा दोधां मुलांवर टाकला व बायकोला म्हणाला–"तू सुद्धां आतां संसाराची जबाबदारी सर्व सुनांवर टाक व माझ्याबरोबर चल. दररोज पुराण ऐकायला जाऊ या."

"चला, येते की! पुराण ऐकायला पैसे कां लागतात, मी नाही म्हणायला?" असे म्हणत ती त्या दिवसापासून दररोज सांबाच्या देवळात नारायण शास्त्र्यांचं पुराण प्रवचन ऐकायला जाऊ लागली.

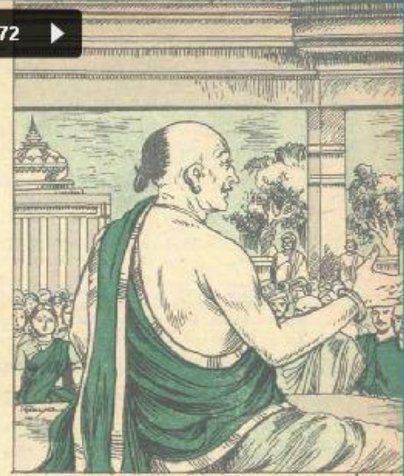
पुराण सुरवातीपासून शेवट पर्यंत धनशेठ श्रद्धा व भक्तिपूर्वक ऐके, परंतु कधी-कधी तिला कंटाळा येई व परत जावेंसे वाटे. तरी शेवटपर्यंत बसलं तर प्रसाद मिळतो म्हणून तो जाऊ देता कामा नये अशी मनाची समजूत घालून शेवटपर्यंत सहनशीलता दाखवून बसून राही.

प्रसाद म्हणून भिजवलेली मुगाची डाळ किंवा पपनसाची एखादी फोड मिळे किंवा केळ्याचे दोन एक तुकडे मिळत. ते ती संभाळून नेऊन आपली मुलगी रूपा हिच्या हातात ठेवी. नेहमी ती मुलीच्याच हातात देई, परंतु चुकून एखाद दिवशी सुद्धा सुनांना हाकमारून हे घ्या ग मुलींनो, म्हणून कधी त्यांना दिला नाही.

शेवटी एकदां धनशेट स्वतःच तिला म्हणाला–"कधी सुनांच्या हातावर प्रसाद तू ठेवीत नाहीस की ग! इतकां पक्षपात सासू करते असं त्यांना नाही का वाटणार? सुनांना सुद्धां मुलींसारखं पाहिलं पाहिजे बरं का?" नवरा असं म्हणाल्यावर पुरुषांना सुद्धा आपलं गूपित कळलं वाटतं? सुनांना नीट पहात नाही, ही गोष्ट मुलांना कळली तर आपल्या विषयी त्यांच्या मनातला आदर कमी होईल, म्हणून देण्या घेण्यात जास्त सावध राहिले पाहिजे असं तिने ठरविले.

तिने तसा निश्चय केला त्याच्या दुसऱ्याच दिवशी नारायण शास्त्र्यांनी पुराण सांगतांना श्रीरामचंद्राच्या जन्माची कथा सांगितली.

"पुत्र संतान व्हावे म्हणून दशरथ राजाने पुत्रकामेष्टी यज्ञ केला तेव्हां होम कुंडातून अग्निहोत्राने प्रगट होऊन राजाला म्हटले–"राजा हे पायस (खीर) आपल्या राण्यांना दे. त्या गरोदर होऊन त्यांच्या पोटी पुत्र जन्माला येतील. असे सांगून देवाने खीर भरलेले एक पात्र दशरथाला दिले आणि अंतर्धान पावला. दशरथाने त्या खिरीचे दोन वाटे केले आणि एक पट्टराणी कौसल्या हिला दिला आणि लाडकी राणी कैकेयी हिला दिला. सुमित्रेला काहीच दिलं नाही. परंतु त्यात काय? कौसल्येने तिच्या अर्ध्या भागातला अर्धा भाग सुमित्रेला दिला. कैकैयीने तसेच केले. अशातऱ्हेने तिला शेवटी जास्त पायस मिळाले. सुमित्रेला दोन भाग मिळाले म्हणून तिला दोन मुलगे झाले. कौसल्येला आणि कैकेयीला एकेक मुलगाच झाला."

ही कथा ऐकून लक्ष्मीला एक गोष्ट चांगली पटली. दशरथाचे सुमित्रेवरच जास्त प्रेम होतं तरी पट्टराणी कौसल्येवर व लाडकी राणी कैकेयीवर जास्त प्रेम असल्याचे दर्शवून शेवटी खऱ्या लाडक्या सुमित्रेचाच जास्त फायदा करून दिला. चातुर्य असावे तर असं. तिला बोध मिळाला तो हा होता. तिने सुद्धा दशरथा सारखं चातुर्य दाखवून मुलीपेक्षां सुनांवर तिचे जास्त प्रेम आहे हे दाखविले पाहिजे!

त्या दिवशी पुराण संपल्यावर प्रसाद म्हणून प्रत्येकाला एकेक मोसंबे देण्यात आलं धनशेटने नेहमीप्रमाणे त्याला मिळालेलं प्रसादाचं फळ लक्ष्मीच्या हातात दिलं.

लक्ष्मीने घरी गेल्यावर नित्याच्या संवयी प्रमाणे ती फळे रूपाच्या हातात दिली नाहीत. मोठी सून सोनूबाई हिला बोलवून तिच्या हातात एक फळ दिलं आणि दुसरी सून पुतळी हिला बोलावून तिच्या हातात दुसरे मोसंबे दिलं. दोन्ही मोसंबी दोन्ही सूनांना देऊन टाकली रूपाला काहीच दिले नाही.

दोघी सुना आश्चर्य चकितच झाल्या. दररोज रूपाला देत होत्या सासुबाई, आज आपल्या हातात कसा काय प्रसाद दिला?" असं त्यांनी स्पष्ट विचारलंही.

तेव्हां सासुबाई म्हणाल्या–"आतां पर्यंत आणलेला प्रसाद नेहमी एवढासा तर असे. तो तुमच्या हातावर ठेवला असता तर हात चिकट झाले असते तोंड उष्टावण्या शिवाय पडजिभेला सुद्धा ते कळलं नसते. म्हणून पोरीच्या हातावर ठेवीत होते. आज पहिल्याने एकेक फळ हाती लागलं. म्हणून तुम्हांला दिलं."

"तसं ठीक आहे हो, पण वन्सना दिल्या शिवाय आम्हांला का?" दोघी सुनांनी विचारले. "वन्संना निराळावाटा कसला ग? दोघींनी अर्धा अर्धा दिला तरी पुरेकी!" सासू न अडखळता म्हणाली.

"होय सासूबाई, ते नाही सुचलं आम्हांला!" असं म्हणत सोनूबाईने व पुतळीबाईने आपल्यातला अर्धा अर्धा वाटा कापून रूपाला दिला.

लक्ष्मीने सुनांच्या हातात एकेक फळ देतांना धनशेटने पाहिलं होते, तो व त्याच्या दोघां मूलांनी तिच्या औदार्याचं कौतुक केलं आणि निघून गेले. परंतु त्यानंतर काय झालं ते त्यांना कळलंच नाही.

लक्ष्मी आपला डाव छान साधला म्हणून मनातल्या मनात स्वतःची स्तुती करीत म्हणाली–"पुराण प्रवचन ऐकलं म्हणूनच मला ही युक्ती सुचली! पुराण प्रवचन ऐकावं असं थोरामोठ्यांनी सांगितलं ते उगीच का? असा फायदा होतो म्हणून तर ऐका म्हणतात!"

चतुर गृहिणी

पति दिवाकर कामावर गेल्यानंतर पत्नी सुनेत्रा आपले घर आवरीत होती. नुकतेच त्या घरात आल्यामुळे घर भर पसारा पसरलेला होता.

इतक्यात 'करं करं' आवाज करून मधले दार उघडल गेले. एक बाई चौफेर नजर फिरवीत आत आली. ती म्हणाली- घाबरू नकोस मुली! माझे नाव पार्वतीकाकू आहे. मी येथेच शेजारच्या वाड्यात राहते, तुला तुझे नवे घर आवडले ना?"

सुनेत्राने आपल्या कुटुंबाविषयी काही माहिती पार्वतीकाकूस दिली. ती ऐकून त्या म्हणाल्या–"तुला काम उरकत नाही म्हणतेस, तू स्वयंपाक केव्हा करतेस? तर मग असे करू या, तू घर आवरण्याचे काम बघ, मी स्वयंपाक करते."

ते पाहून सुनेत्रास आपला भार हलका झाल्यासारखे वाटले. व तिने पार्वती काकूस स्वयंपाकची खोली दाखवली. पार्वती काकूने स्वयंपाक घराचा तावा घेतला व त्या म्हणाल्या–"आता तुझ्या मामंजीसाठी वेगळा व आपल्यासाठी वेगळा असा दोनदा स्वयंपाक कशाला करायचा? त्यांचाही स्वयंपाक येथेच करून टाकते आपल्या स्वयंपाकात."

"ठीक आहे तसेच करा." सुनेत्रा म्हणाली.

सुनेत्राचा पति दिवाकर घरी येण्यापूर्वी पार्वती काकू स्वतःसाठी व आपल्या पतीसाठी भाज्या वगैरे सारा स्वयंपाक घरी घेऊन गेल्या. काही वेळाने दिवाकर घरी आला. त्या दोघांना पार्वती काकूनी केलेला स्वयंपाक खूप आवडला. अशी शेजारीण मिळाल्याचा त्या दोघांना खूप आनंद झाला.

दुसऱ्या दिवशी शेजारी काम करण्याऱ्या मोलकरणीस सुनेत्राने विचारले-"तू आमच्या

घरी काम करशील का? तुला मी दहा रुपये पगार देईन."

त्या मोलकरणीने काम करण्याचे कबूल केलेच नाही. त्यावर आश्चर्याने सुनेत्राने विचारले–"ते काय?"

"या घरात राहणारे कुणीच दहा दिवसांच्यावर राहात नाहीत. अशा कामाला नमस्कार असो. थोडं लक्ष दिलेस तर त्या चोरट्या पार्वती काकूची हकीकत तुला आपोआपच छान चांगली कळेल." ती मोल करीण म्हणाली.

तिच्या म्हणण्यावर विश्वास ठेवावा की न ठेवावा याचा विचार करीत ती स्वयंपाकघरात गेली व सर्व डब्यांची झाकणं काढून पाहिली. सर्व डब्यांतले निम्मे सामान नाहीसे झाले होते.

सुनेत्रा मनाशीच म्हणाली–"ती चोरटी आहे काय? पण तिला कसा धडा शिकवायचा ते आता मला बघावे लागेल."

दिवाकर कामावर जाताच पार्वती काकू आत आल्या. आल्या आल्या त्यांनी विचारले–"नव्या घरात तुला स्वस्थ झोप आली की नाही?" असे म्हणत म्हणतच ती आरशाजवळ गेली व तेथील खोबऱ्याचे तेल शक्य असेल तेवढे घेऊन तिने डोक्याला चोपडलं व म्हणाली–"आता पुन्हा घरी जाऊन चूल पेटवून त्यावर पाणी तापवण्याचा मला कंटाळा येतो आहे. तू चुलीवर पाणी ठेव पाहू. मी येथेच न्हाऊन घरी जाईन."

सुनेत्राने मुकाट्याने पाणी तापवलं व न्हाणीघरात नेऊन ठेवले. तेथील शिकेकाईच्या पुडीमध्ये तिने तिखट मीठ मिसळून ठेवले व बाहेर निघून आली.

ती पूड लावून पार्वती काकूनी स्नान केले. त्यांच्या अंगाचा प्रचंड भडका उडाला. वेदनेने आरडा ओरडा करीत त्या न्हाणी घराच्या बाहेर आल्या.

अतिशय भोळेपणाचा आव आणून सुनेत्रा म्हणाली–"मी मुद्दाम तयार केलेली ही पूड काही जणांना मानवत नाही असं दिसतंय."

तेथे स्नान केल्याचा पार्वती काकूंना पश्चाताप आला. घरी जाता जाता त्या सुनेत्रास म्हणाल्या–"आज मी कालवण करायचे विसरले आहे तेव्हा एका पातेल्यात थोडी भाजी भरून दे."

"माझा स्वयंपाक तरी तुम्हाला पचतो की नाही कोण जाणे." सुनेत्रा म्हणाली.

"म्हणजे काय? खाण्यासारखा नसलेला पदार्थ कोणीतरी करील का?" असे म्हणून पार्वती काकू खदखदल्या.

सुनेत्रा स्वयंपाकघरात गेली व तिने फोडणी घालून परतलेल्या भाजीत एरंडेल घालून ती एका वाटीत भरून पार्वती काकूंना दिली.

पार्वतीकाकू घरी निघून गेल्या.

दुसऱ्या दिवशी पार्वतीकाकू तिला म्हणाल्या–"धन्य आहे तुझ्या स्वयंपाकाची अजूनही तुझी भाजी मला पचली नाही."

एके दिवशी माझ्या नवऱ्याचे मित्रमंडळ घरी येणार आहे, असे सांगून ती सुनेत्राच्या घरातील घडीची खुर्ची घेऊन गेली ती चार दिवस झाले तरी आणून दिली नाही.

पाचव्या दिवशी संध्याकाळी सुनेत्रा पार्वतीकाकूंच्या घरी गेली व तिने विचारले–"आमच्या मोडक्या खुर्चीच्या आवाजामुळे तुमची झोपमोड तर होत नाही?"

आश्चर्याने पार्वतीकाकूंनी विचारले–"घडीची खुर्ची आवाज करते म्हणजे काय?"

"अरेचा! तुम्ही लक्ष दिलं नाही वाटतं! माझे सासरे जिवंत असताना नेहमी याच

खुर्चीवर बसत असत. ते मेल्यानंतर सुद्धा त्यांचं मन या खुर्चीत अडकलं होतं. त्यामुळे पुष्कळ वेळा ती खुर्ची रात्रीच्या वेळी आपोआपच हालत डुलत राहते." सुनेत्रा म्हणाली.

पार्वती काकूंनी एवढासा चेहरा करून ती खुर्ची ताबडतोब सुनेत्राच्या बैठकीत नेऊन ठेवली.

त्या रात्री सुनेत्राने आपल्या पतीस पार्वती काकूच्या साऱ्या करामती सांगितल्या. सर्व ऐकून दिवाकर म्हणाला–"तू तिच्यावर कुरघोडी करण्याऐवजी माफच करतेस. तिच्या लक्षात राहील असा धडा तिला शिकवायला हवा."

"ठीक आहे. ते शुभ कार्य मी उद्याच करते." सुनेत्रा म्हणाली.

दुसरे दिवशी दुपारी सुनेत्रा पुन: पार्वती काकूकडे गेली व म्हणाली–"काकू! आमच्या ह्यांना अगदी कशाची म्हणजे कशाचीच भीती नाहीय. पेटीत माझे सर्व दागिने आहेत, त्यांच्या जोडीला ह्यांनी माझ्या वन्संचे दागिनेही आणून ठेवले आहेत. काही नवीन नमुन्याचे दागिने ते माझ्यासाठी बनवणार आहेत म्हणे आणि आजकालचे दिवस कसे विचित्र आहेत. चोरांचा सुळसुळाट आला आहे."

"अगदी बरोबर बोललीस बरं! बरी आठवण केलीस. आमचे हे आज मित्राकडे झोपायला जाणार आहेत. इथे एकटी झोपण्याऐवजी मी तुझ्याकडेच झोपेन तू मधल्या दाराची कडी काढून ठेव." पार्वतीकाकू म्हणाल्या.

सुनेत्रा घरी गेली. तिला असे वाटत होते की पार्वतीकाकू तिच्या नसलेल्या दागिन्यांची तिच्या पतीच्या मदतीने चोरी करण्याचा प्रयत्न करील. तिने ही गोष्ट दिवाकरला सांगितली व रात्री जागे राहण्याचे सुचविले.

त्या रात्री सुनेत्राने झोपेचे सोंग घेतले होते. आपली तिजोरी असलेल्या खोलीत अपरात्रीच्या वेळेस एक काळी छाया येत असलेली दिसली सुनेत्रास. तो गृहस्थ पार्वतीकाकूंचा नवरा असल्याचे त्या दोघांनी ओळखले. सुनेत्रा मांजराच्या पावलांनी बाहेर गेली व त्या खोलीचे दार तिने अजिबात आवाज न करता बाहेरून बंद केले.

त्यानंतर ती तशीच पार्वती काकूंकडे गेली व त्यांना झोपेतून उठवून म्हणाली– "अहो काकू! बघा ना तिजोरी असलेल्या बैठकीत कोणीतरी चोर शिरला आहे. मी तात्पुरती बाहेरून कडी लावली आहे. बाहेर जाऊन तुम्ही शेजाऱ्यांना वगैरे बोलावून आणा बरे."

ते ऐकून पार्वतीकाकूंच्या तोंडचे पाणी पळाले. आपली व आपल्या पतीची जी फजिती होईल तिची कल्पना करूनच त्यांचा थरकाप उडाला. तिने चटकन् सुनेत्राचे पाय धरले व ती क्षमा मागू लागली–"मला क्षमा करा. तो चोर दुसरा तिसरा कोणी नसून माझे पतीच आहेत. त्यांना या कामासाठी मीच तयार केले. दहा जणात आमच्यावर कृपा करून अपमान करू नका."

दिवाकर व सुनेत्राने त्या दोघांना सोडून दिले. यानंतर त्या दोघांना त्या वाड्यात राहण्याची इच्छा नसल्यामुळे पार्वतीकाकू आपल्या पतीसह रातोरात ते घर रिकामे करून कोठेतरी निघून गेल्या.

त्यानंतर दुसरे दिवशी, शेजारच्या घरी काम करणारी मोलकरीण आली व सुनेत्रास म्हणाली–"मालकीण बाई! मी मागे एकदा तुमच्याकडे काम करीत नाही म्हणाले होते, पण आता मी काम करीन. या घरात राहणारे सर्व भाडेकरू पार्वतीकाकूंच्या चोरटेपणास घाबरून पळून गेले. तुम्ही मात्र तिलाच घर सोडायला भाग पाडलेत यात काय रहस्य आहे हो?"

"यात रहस्य ते काय असणार. माझी बायको अतिशय चतुर आहे." हसत हसत दिवाकर म्हणाला.

राजद्रोही

विशाल देशावर विजय नावाचा राजा राज्य करीत होता. या देशात नव्या इमारती बांधताना, तलाव बांधताना, व्यापारासाठी कालवे बांधताना जे खोदकाम होत असे तेव्हा विविध काळातील जुने शिलालेख सापडत असत. विविध काळातील असल्यामुळे ते शिलालेख वेगवेगळ्या भाषात असत.

हे शिलालेख राजभाषेत भाषांतरित व्हावेत यासाठी राजाने राजदरबारात त्या त्या भाषांवर प्रभुत्व असलेले पंडित व विद्वान नेमले होते. त्या शिलालेखांद्वारे राजकामास उपयोगी अशा कितीतरी गोष्टी राजाला समजत असत. कांही शिलालेखांतून तर जागोजागी पुरून ठेवलेल्या गुप्तधनाचा शोध लागत असे.

एकदा विशालदेशाची राजधानी कमलापूर येथे रामाचे देऊळ बांधायचे राजाने ठरविलें देऊळ बांधताना पाया खणीत असतां सिंधी भाषेतील एक पुरातन शिलालेख सापडला मंत्रीमंडळाने महाराजांना तो दाखविला.

महाराजांनी त्याची नीट पाहणी करून सांगितले की हा निश्चितच सिंधी भाषेतील शिलालेख आहे. मी लहानपणी गुरुकुलात असताना माझ्या बरोबर सिंध राज्याच्या सामंताचा पुत्र होता. म्हणून सिंधी भाषेच्या लिपीची मला माहिती आहे. पण सिंधी भाषेतून आपल्या राजभाषेत भाषांतर करणारा पंडित आपल्या दरबारात नाही.

मंत्री म्हणाला–"कांही हरकत नाही फारसी व सिंहल भाषेतून भाषांतर करणाऱ्या भूषण नावाच्या पंडितांना सिंधी भाषाही येत असणार!"

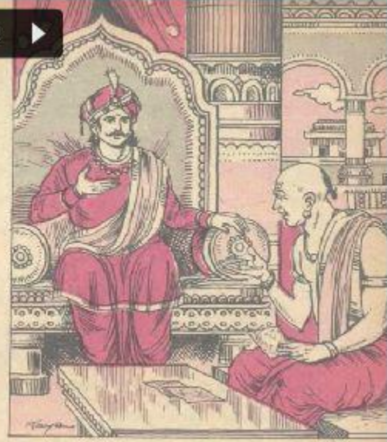
"भूषणला सिंधी भाषा येत असेल व तो आपल्या भाषेत भाषांतर करू शकेल. ते मला माहीतच नव्हतं." राजा म्हणाला. "पण मला ही गोष्ट आधीच माहीत झाली होती. मी हा शिलालेख घेऊन तुमच्याकडे येत असताना मला रस्त्यात भूषण भेटला व त्यानेच मला सांगितले की त्याला सिंधी भाषा येते." मंत्री म्हणाला.

राजाने मंत्र्यास विचारले–"असं! आपल्या राज दरबारातील विद्वानांविषयी कांही तक्रारी येत असल्याचे मी तुम्हाला पूर्वीच सांगितले होते. ते आपल्या विद्येचा व अधिकाराचा उपयोग स्वतःचा स्वार्थसिद्ध करण्यासाठी करतात! तुम्ही त्या विषयी काही चवकशी केली आहे का? त्या बाबत कांही प्रगती झाली आहे काय?"

यावर मंत्री स्मित करून म्हणाला–"ह्या सगळ्या तक्रारी आपल्या पंडितांचा मत्सर करणाऱ्या लोकांनी केलेल्या आहेत. यात काहीच अर्थ नाही."

"ठीक आहे! भूषण यांना एका आठवड्या नंतर मला भेटण्यास सांगा." राजा म्हणाला.

ठीक एक आठवड्यानंतर भूषण राजास भेटण्यास गेला. तेव्हा राजाने एका फडक्यात गुंडाळलेले कांही ताम्रपत्र दिले. त्यावर कांहीतरी कोरलेले होते. राजा म्हणाला–"काल आपल्या राजवाड्यातील बागेत माळ्यास हे तुकडे सांपडले. हे सुद्धा

सिंध देशाच्या लिपीत आहेत असे मला वाटते यात काय लिहिले असावे, ते तुम्ही मला सांगा पहा."

भूषणने ते वाचले व तो म्हणाला–"महाराज! एका जमीनदाराने त्याच्यानंतर त्याची इस्टेट त्याच्या मुलांनी कशी संभाळावी व वांटून घ्यावी, ते यावर सविस्तर लिहिले आहे."

"एवढंच! आता तुम्ही जाऊ शकता." राजा म्हणाला.

भूषण जाताच महाराजांनी मंत्र्याला बोलावले व तो म्हणाला–"आपल्या राज्याच्या दक्षिणेस जे स्मशान आहे तेथे एक भले मोठे वडाचे झाड आहे. तेथे

श्री प्रभाकर

ताबडतोब शिपायां पाठवा. तेथे भूषण आला तर त्याला कैद करा, म्हणावे."

मंत्री गुणसेनाचा आश्चर्ययुक्त चेहरा राजाच्या लक्षात आला. पण तो म्हणाला–"आधी मी सांगतो तसे करा, म्हणजे पंडितांविषयी येणाऱ्या तक्रारींचे रहस्य तुम्हांला समजेल. अशिक्षित मत्सर करणाऱ्या लोकांच्या तक्रारीतही काही अर्थ असतो हें तुम्हांला कळेल."

त्या दिवशीच संध्याकाळी मंत्री मुसक्या बांधलेल्या भूषण पंडिताला घेऊन राजाच्या समोर आला. तो म्हणाला–"महाराज! पंडित भूषण त्या वडाच्या झाडाखाली कुदळ, फावडे व पहार घेऊन आलेल्या स्थितीत आपल्या शिपायांना सापडला.

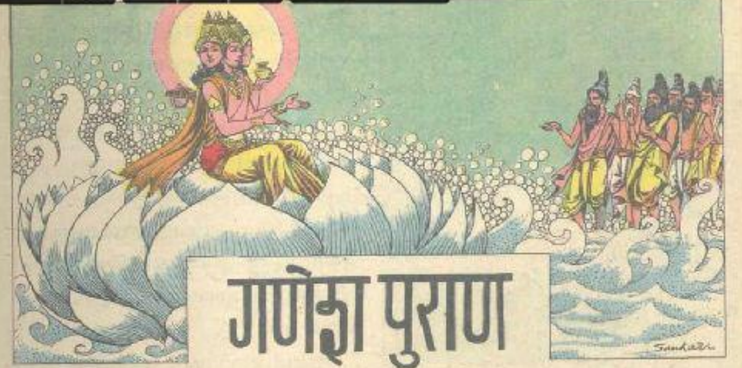
राजाने शिपायांना भूषणला कैदखान्यांत टाकण्याची आज्ञा दिली.

तो मंत्र्याला म्हणाला–"भूषण पंडिताने काही शिलालेखातील मूळ मजकूर लपविला व वेगवेगळ्या ठिकाणचे गुप्तधन काढून घेतल्याची बातमी मला समजली होती. माझा सिंध देशातील जुना मित्र काल आला. त्याच्या हातून 'स्मशानातील झाडाखाली एक हजार सुवर्णमुद्रा आहेत.' असे एका दगडावर मी लिहवून घेतले. ते माळ्याला सापडले असे मी भूषणला सांगितले व ते वाचण्यास सांगितले. त्याने सगळा मजकूर वेगळाच सांगितला पण ते गुप्तधन घेण्यासाठी तो स्मशानात गेला व तेथे त्याला कैद करविले.

ते ऐकून प्रधानास अतिशय वाईट वाटले व रागही आला. तो म्हणाला–"ह्या भूषणास आयुष्यभर कैदेत ठेवावयास हवे. आपल्या दरबारातील इतरांनाही धाक बसेल."

कधी कधी एखाद्यावर फार विश्वास ठेवला तर त्याचे दुष्परिणाम होण्याची ही शक्यता असते. म्हणून प्रत्येकाने, त्यातल्या त्यात राजकर्त्या पुरुषाने फार सावध राहिले पाहिजे. विजयने ती सावधगिरी दर्शविली होती.

गणेश पुराण

होमाग्नीतून जन्मलेला भयंकर प्राणी अदृश्य होतांच काळाने विघ्नासुराचे रूप धारण करून कालपाश फेंकला. कालपाश गरगर फिरत प्रळयासारखा सर्व प्रदेशावर पसरला. अभिनंदनाने पराक्रम दाखवून त्याला तोडून टाकण्यासाठी यत्न केला. कालपाशाचे तांडव वाढतच गेल्याचे पाहून व सर्व प्राणिमात्रात हाहाकार उडालेला पाहून वसिष्ठादी सप्तर्षी व इतर ज्यांच्या हृदयात लोककल्याणाची चिंता होती अशा सर्व ऋषींनी मिळून ब्रह्मदेवाची प्रार्थना सुरू केली.

ब्रह्मदेव म्हणाला–"कालपाशातून कोणी ही सुटणे शक्य नाही. कालप्रभाव थांबवू शकणारा आणि कालाला आवरू शकणारा एकटा गणनायक आहे. त्यानंतर ब्रह्मदेवासह सर्वांनी मिळून जगतावर आलेले संकट टळावे म्हणून गणनायकाची प्रार्थना केली.

महागणपती स्वास्तिक पीठावर बसला व सर्वांना त्याचे दर्शन घडले. त्याने आपल्या हातातील पाश सोडला. गणेशाच्या पाशाने कालपाशाचे तुकडे तुकडे करून ते गणेशासमोर आणून टाकले.

कालाचा अशा तऱ्हेने पराभव होताच त्याने आणखी भयंकर अशा विघ्नासुराचे रूप धारण केले आणि कालदंड धारण करून त्याने प्रहार करायला सुरवात केली. गणेशाने त्यावर आपला अंकुश फेकला. तो अंकुश विघ्नासुराच्या कण्यातच शिरला. विघ्नासुराला अंकुश लागतांच निरुपाय

होऊन इकडे तिकडे कोलांटया खात, आतां विघ्नेश्वराच्या हातून आपली सुटका नाही हे ओळखून, त्याने गणेशाच्या पायावर लोटांगण घातले. त्याचा बंदी असल्या-सारखा निश्चेष्ट पडला. गणेशाने आपल्या दोन्ही पायांनी एक दोनदां लताप्रहार केला.

तेव्हां काळ विघ्नासुराचं रूप फेकून देऊन गणेशाचे पाय धरून विनवण्या करू लागला–''गणेशा! तुझ्या भयंकर विश्व पाशासमोर पृथ्वीवर फक्त सूर्योदय व सूर्यास्त समयी प्रगट होणारा माझा पाश कोठे? सर्व विश्वाला वश करू शकणाऱ्या तुझ्या अंकुशांसमोर माझा कालदंड काय टिकू शकणार? पर्वतासारख्या भव्य भुतांना तुझ्या इवल्याशा चिटुकल्या मूषकवाहनाने धुळीत मिळविले. तू विघ्नासुराला काबूत ठेवणारा विघ्ननाशक विघ्नेश्वर आहेस. देवा, तू मला क्षमा कर!" या शब्दात काळ गणेशाची प्रार्थना करू लागला.

गणेश त्याला रागावून म्हणाला–''काळा, इतरांची कामे आपल्या शिरावर घेण्याचे मनात आणून तू स्वतःचा जीव संकटात लोटलास. तू आपलं काम व्यवस्थित कर म्हणजे झाले."

काळाने दोन्ही कान धरले, तीन उठा-बश्या काढल्या व तोंडात मारून घेऊन म्हणाला–''बुद्धि आली बुद्धि आली! माझी बुद्धी त्या इंद्राचं ऐकून गवत चरू लागली होती. पण आता ठिकाणावर आली! तुझ्या भक्तांच्या व तुझे स्मरण करणा-ऱ्यांच्या वाटेस मी कधी जाणार नाही. त्यांना आधी व्याधींचा त्रास होणार नाही." असे सांगून काळाने गणपतीचा निरोप घेतला.

गणपतीने काळाचा गर्वभंग करतांच काळाच्या पाशामुळे जमिनीवर पडलेले अभिनंदन महाराज वगैरे सर्व सजीव झाले व झोपेतून जागे झाल्यासारखे उठून उभे राहिले. त्यांच्यावर आकाशातून पुष्पवृष्टी झाली. तेव्हांपासून कोणतेही मंगल कार्य किंवा सत्कार्य क॓ायचं झालं की रांगोळीचे स्वस्तिक काढून गणपतीचे सांकेतिक रूप म्हणून हळदीची गोळी ठेवून तिची पूजा करण्याची रीत चालू झाली.

"कालपुरुषाचा गर्वभंग करून त्याला पादाक्रांत करणाऱ्या विघ्ननाशक गणनाय-कावर ज्यांचा पूर्ण विश्वास आहे ते काल-प्रवाहाच्या विरुद्ध दिशेने पोहोत जाऊनही पाय रोवून उभे राहतात व त्यांना कार्यसिद्धी सहजी प्राप्त होते." असे सांगून पावन मिश्र गप्प झाले.

एके दिवशी एक लहान मुलगी पावन मिश्रांची करंगळी धरून त्यांना एका चित्रा-जवळ घेऊन गेली.

त्या चित्रात एक अत्यंत रूपवती मुलगी गणपतीच्या मूर्तीसमोर गुडघे टेकून नमस्कार करीत होती. पावन मिश्र तिची गोष्ट सांगू लागले. एका पुण्यवान दंपतीला गण-पतीची आराधना केल्यावर प्रसाद म्हणून एक कन्यारत्न झाले. जन्मतांच ती मुलगी समोरच्या कोनाड्यातल्या गणेशमूर्तीकडे टक लावून पाहू लागली. तो आपल्याला बोलावतो आहे असे वाटून रडू लागली. काही वेळाने हंसू लागली. त्या मुलीचे नाव सुंदरी ठेवले. नावाला साजेल अशीच ती सुंदर होती. सौंदर्याबरोबर ती हुशार चतुर व प्रेमळही असल्यामुळे तिला सर्वजण ज्ञानसुंदरी म्हणू लागले.

तिच्या सौंदर्याची चर्चा जवळपासच्या पंचक्रोशीत होत असे. सर्व म्हणत की ती कोणी देवकन्या किंवा अप्सरा असावी. शापामुळे ती या मर्त्यलोकी आली असावी. तिच्याशी लग्न करून द्या म्हणून मोठेमोठे श्रीमंत लोक मागण्या घालू लागले. राजे-रजवाड्यांमध्येही तिचे पाणिग्रहण करण्या-साठी चुरस लागली. त्या देशाचा राजाच स्वतः तिला आपली राणी करून घेण्या-साठी आपल्या लव्याजम्यासह राजधानीहून निघाल्याची बातमी आली.

ज्ञानसुंदरी दररोज ज्या गणेशाची पूजा करी ती गणपतीची मूर्ती नदीच्या घाटावर होती. ती त्या गणेशमूर्तीसमोर गुडघे टेकून

बसे आणि डोळे मिटून म्हणे–"विघ्नेश्वरा! मी आपल्या शैशवास्थेपासूनच तुझी आराधना करीत आले. लग्न करून संसार करण्याची मला इच्छा नाही. मला म्हातारी कर. मला ज्ञानसंपदेचा अनुग्रह कर. माझा जन्म सार्थक व्हावा, असं काही तरी काम माझ्या हातून घडू दे!" असं म्हणत ती ध्यान लावून बसली असतां तिचा काळाभोर अंबाडा चांदीसारखा चकाकू लागला. तिच्या सुंदर गालावर सुरकुत्या पडल्या. तिच्या कपाळावर सुरकुत्या आल्या. नदीवर जे कोणी आले ते तिचे ते विकृत रूप पाहून थक्कच झाले. एक सुंदर तरुणी एक म्हातारी आजी झाली.

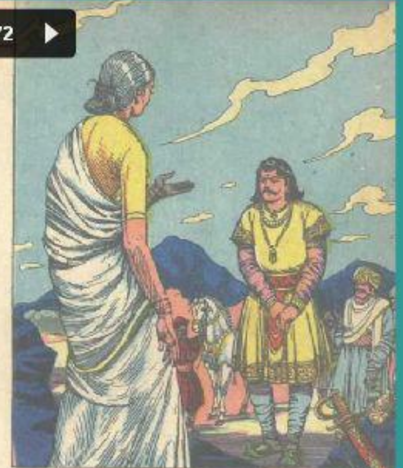
"मुली, मुली, ज्ञानसुंदरी! हे असं काय ग झालं?" असं म्हणत रडत तिचे आई वडील आले त्यांना ती म्हणाली–"मी आतां मुलगी राहिले नाही. मी सुंदरी राहिले नाही, मी आजी झाले. तुम्हां सर्वांना आनंद व्हायला पाहिजे आणि तुम्ही असे रडतां काय? तुम्ही मला आपल्या पोटी जन्म दिलात तो सार्थक व्हावा असा गणपतीने मला आशीर्वाद दिला आहे. माझ्याहून जे अज्ञानी आहेत त्यांना मला माहीत आहे तेवढे ज्ञान मी त्यांना देईन. जे माझ्याहून ज्ञानवान आहेत त्यांच्याकडून शिकण्यासारखं असेल ते मी शिकेन. अज्ञान अवस्थेत जे आहेत ते वयाने किती ही मोठे दिसत असले तरी ते कुकुली बाळेच आहेत. ती सर्व माझीच मुले नातवंडे आहेत व मी त्यांची आजी आहे!"

"मी जन्मले तो हाच दिवस नाही का? हाच माझा वाढदिवस! मी आतां पायी तीर्थयात्रेला निघत आहे. मला सर्व आशीर्वाद द्या." असे म्हणत ती आजी झालेली सुंदरी उठली. तिने झाडाची एक काठी टेकायला म्हणून करून घेतली.

त्याच वेळी तेथे त्या देशाचा राजा आला. त्याला ती आजी म्हणाली–"प्रजेचे धन, प्राण व गौरव आणि त्यांच्या मुलींचं रक्षण करण्याचा भार तुझ्यावर आहे आणि तूच एका कन्येला उचलून घेऊन जायला आला आहेस का? गावे, घरे चोरून नेणारा तू चोर लुटेरा आहेस की राजा आहेस?" तिने राजाला विचारले.

राजा शरमिंदा होऊन अर्धमेला झाला. त्याने आपला किरीट व तलवार बाजूला काढून ठेवली व आजीच्या पायां पडून म्हणाला–"देवी, अव्वा! तुझ्या दर्शनाने माझे अज्ञान नाहीसे झाले. मी राज्यकारभार सोडून प्रजेचा सेवक म्हणून काम करतो."

अव्वा म्हणजे आजी तीर्थयात्रेला निघाली तेव्हां राजाने तिच्यासाठी एक पालखी व इतर सर्व तयारी करून दिली.

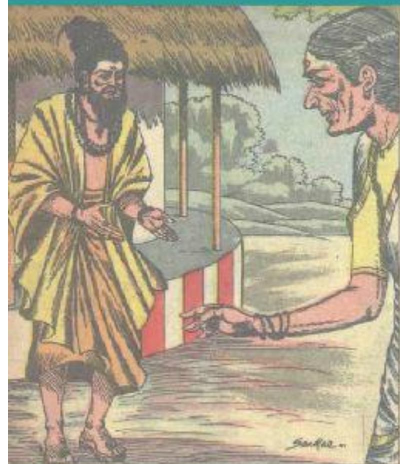

तेव्हां अव्वा सर्वांस नकार देत म्हणाली–"राजा, ज्यांना पायात घालायला चपला किंवा वहाणा देखील नाहीत अशा कष्टाने आयुष्य कंठणाऱ्या सामान्य प्रजेकडे मी पालखीत किंवा रथात बसून कोणत्या तोंडाने जाऊ आणि त्यांना ज्ञानबोध करू? तू प्रजेला विद्यादान कर आणि सुखी कर. तू आपले काम कर. मी सामान्य प्रजेसारखी सामान्य लोकात मिसळून त्यांची जी सेवा करता येईल ती करीत राहीन. विघ्नेश्वर व त्याचा धाकटा भाऊ सुब्रह्मण्यम् माझी सर्व काळजी वाहतील!"

अव्वाने काठी घेतली व पायी निघाली. ती ज्ञानपीठ नावाच्या एका मठात आली. पीठाधिपतीला नमस्कार करून म्हणाली–"स्वामी! मला ज्ञानोपदेश करावा!"

पीठाधिपती संकोच करीत म्हणाला–"आई, तुमची स्त्रीजात, ज्ञानोपदेश घेतल्याचा तुम्हांला काय उपयोग?"

अव्वा म्हणाली–"पाणी आणि दिवा फक्त पुरुषां करितांच का, स्त्रीला काही उपयोगाचे नसतात का? त्यांना त्यांचा उपयोग करतां येणार नाही का? आंधळ्याच्या हातातला दिवा इतरांना वाट दाखवीत नाही का? प्राणिमात्रात 'मी' हे ज्ञान फक्त नरालाच असते का, की स्त्रीलाच असते? काहीच नव्हते ते सर्वच झाले शून्यातून जग निर्मिले गेले. चहूकडे आहे

ते एकच आहे, असे जन्माबरोबर म्हणत असतां ही कमी व जास्त योग्य व अयोग्य यांची निवड करणे फक्त ज्ञानी लोकांचेच काम का?"

पीठाधिपति नम्रपणे म्हणाला–"देवी! ज्ञानपीठावर मी नाही, तू असायला हवी होतीस!"

अव्वा–"ही पीठें आणि मठ हवेत कशाला? सर्वांना सहजी कळेल अशा तऱ्हेने जवळ जाऊन ज्ञानोपदेश करणं बरं नाही का? पंच पक्वान्नं, खीर, पुरी वगैरे राजभोग एकाला वाढण्यापेक्षा खाण्यालायक जे असेल ते दहा जणांना वाटले तर काय हरकत?"

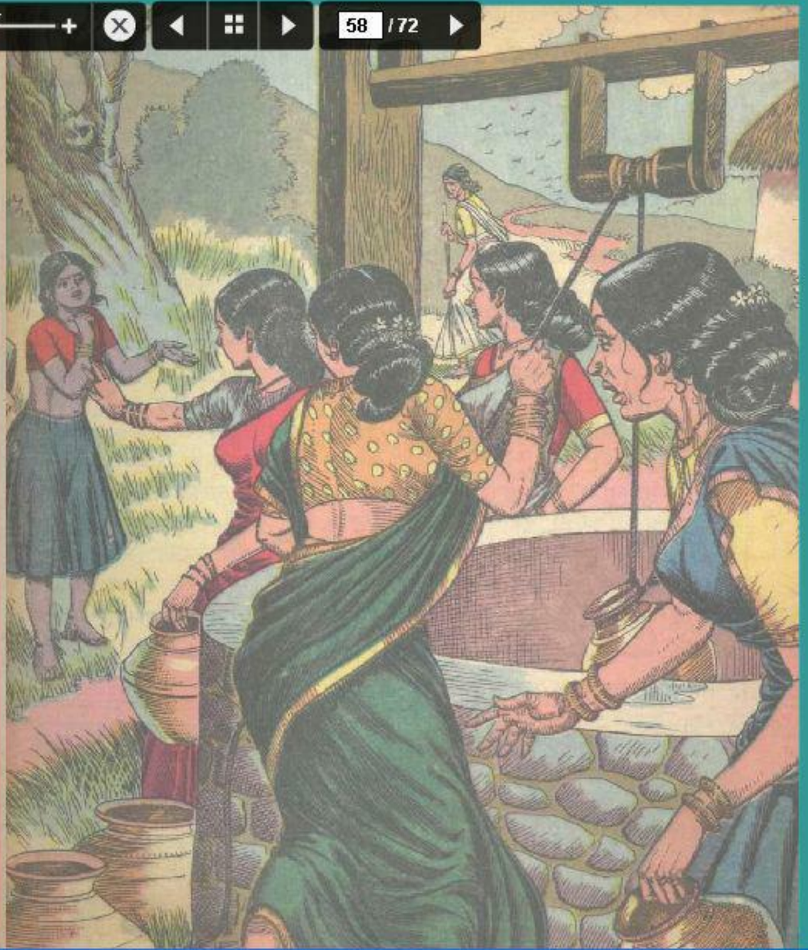
पीठाधिपती म्हणाला–"होय, मी त्याच प्रमाणे वागेन!" असे म्हणत मान वांकवून त्याने नमस्कार केला.

अव्वा अशीच पुढे जात असतां एका गोड पाण्याच्या विहिरीजवळ चार बायका पाणी काढून घेऊन जाण्याविषयी एक बाई काही सांगत होती व इतर ऐकत होत्या. ती अधिकारवाणीने म्हणत होती–"कोणी आधी आली किंवा मागाहून आली तरी मीच पहिल्याने पाणी काढणार. नंतर या बाई, नंतर या आणि त्यानंतर ती बाई!"

दूर एक मुलगी दीनवाण्या आवाजात ओरडत होती–"पाणी घाला बाई! घसा कोरडा पडला आहे!"

चौघी बायका एकदम ओरडल्या– "जा ग, दूर हो! इकडे जवळपास येऊच नकोस!" त्या किंचाळून तिला सांगत होत्या आणि ती दूर उन्हांतून चालत आलेली मुलगी जीव कासावीस झाल्यामुळे घेरी येऊन पडली.

त्याच वेळी अव्वाने पुढे जाऊन आपल्या झारीतील पाणी त्या बिचाऱ्या मुलीच्या तोंडात घातले व उरलेले पाणी स्वतः पिऊन तहान भागविली. ते पाहून त्या चौघीजणींनी तोंड फिरवून म्हटलं–"काय ग बाई तरी! म्हातारे, तिला तू पाजलेस

त्यातलं उरलेलं तू पितेस? ती खालच्या जातीची आहे!"

अव्वा शांतपणे म्हणाली–"अहो बायांनो, मला तर मुळात कोठलीही जात नाही. त्या मुलीच्या व माझ्या शरिरात, आमच्या नाड्यात जे पाणी वाहाते आहे, ते एकच आहे!" असं म्हणत ती त्या बायकांच्या घागऱ्यांतलं पाणी पाहून चकित होऊन म्हणाली–"तुमच्या अंगात फक्त दूधच असतं असं वाटतं? मग तुम्हांला पाणी कशाला? प्यायला तर नाहीच ना? मग बायांनो तुम्ही दूधच प्या, पाणी आम्हांला सोडून द्या!" असे म्हणत आपला तांब्या भरून पाणी भरून घेतले.

त्या बायकांना म्हातारी म्हणाली त्यातले तत्व कळले व त्यांची बुद्धी ठिकाणावर आली.

अव्वा अशीच पुढे जात असतां एका गावी प्राण्यांचे बळी दिले जात होते. लोक घाबरून गेले होते आणि देवाची प्रार्थना करीत होते.

अव्वा त्यांना पाहून म्हणाली–"केवढा मोठा अन्याय चालविला आहे हा, माते! हे लोक स्वतः तर छान शिजवून मांस खातात आणि तुला मात्र, कच्चं रक्त पिऊन जगणाऱ्या क्रूर जनावरांसारखे, वागवीत आहेत. हे सर्व मातेचा अपमान करणारी मुलं झाली आहेत!"

"अहो नको, असं नका म्हणू! मातेला राग आला तर सर्वनाश करील!" असं त्यांनी म्हणतांच अव्वा म्हणाली–"लांच दिली नाही म्हणून कोणी आई झाली तरी मुलांना ठार करील का? तुम्ही उगाच भितां आहां. भयाला भक्ति मानता आहां! आपल्या वासना देवीवर लादतां आहां! तुमच्या मनात माते-विषयी खरी भक्ती ज्या दिवशी उत्पन्न होईल त्या दिवशी तुमच्या मनात भय म्हणून राहणार नाही! तुमच्यावर संकटे येणार नाहीत!" असे म्हणत तिने त्यांना समजेल अशा भाषेत भक्ति मार्गाचा उपदेश केला.

चतुर चोर

फार पूर्वी अरबस्तानातील एका शहरात दोन चोर रहात असत. त्यां पैकी एक दिवसा चोऱ्या करी. तो लोकांचे खिसे कापी. दुसरा रात्री चोऱ्या करी. तो लोकांच्या घराच्या भितीला भोक पाडून आत शिरून मूल्यवान वस्तू चोरून नेई.

त्या दोघां चोरांचे प्रेम एका सुंदर मुलीवर होते व तिच्याशी लग्न करण्याची इच्छा दोघांच्याही मनात होती. तिच्यावर दोघांचंही उत्कट प्रेम असल्या कारणानें दोघांपैकी कोणाशी लग्न करावयाचं, याचा निश्चय करणे तिला कठीण वाटले. दोघं तिच्या पाठीस लागलें की माझ्याशी लग्न कर, माझ्याशी लग्न कर, म्हणून तिने त्यांना एकदां सांगून टाकले–"तुम्ही दोघे ही चोऱ्या करून आपली उपजीविका चाल-वितां आहां. दोघे मला संभाळणार. परंतु तुमच्या पैकी कोण जास्त हुशार व चतुर आहे हे कळल्यावर मी त्याच्याशी लग्न करीन. म्हणून तुम्ही दोघांनी आपली हुशारी सिद्ध करा मग मी कोणाशी लग्न करणार हे ठरवीन."

म्हणून दोघां चोरांनी आपली हुशारी जास्त असल्याचे दुसऱ्याला सिद्ध करून दाखवायचे ठरविले.

खिसेकापू चोर म्हणाला–"मी पहिल्याने आपले चातुर्य दाखवितो, नंतर तू आपले चातुर्य मला दाखव. त्यानंतर आपणां दोघांत कोण जास्त चतुर आहे हे ठरवू."

रात्री चोरी करणाऱ्या चोराने त्या गोष्टीस होकार दिला. दोघे सराफ बाजा-रात गेले. तेथे एक सावकार, त्याला एका कर्जदाराकडून मिळायचं व्याज व मुद्दल वसूल करून चालू लागलेला दोघांना दिसला.

"त्या सावकाराला पहा, त्याच्या खिशात एक पिशवी आहे. तीत खूप पैसे आहेत.

मी ती पिशवी काढून आणतो, पहात रहा." खिसेकापू चोर दुसऱ्याला म्हणाला.

ते ऐकून रात्रीच्या चोराला आश्चर्यंच वाटले. खिसेकापू चोर सावकाराशेजारून चार सहाच पावले चालला असेल, त्याने सहज त्या व्यापाऱ्याच्या खिशातली पिशवी लांबविली. त्यात मोहोरा होत्या. ती पिशवी लांबवून तो आपल्या मित्राशेजारी परत येऊन चालू लागला.

"खरोखरच बाबा, तू अट्टल चोर आहेस खरा!" रात्री चोरी करणारा चोर म्हणाला.

परंतु खिसेकापू चोर म्हणाला–"माझी चतुराई ती पिशवी लांबविण्यात नाही. ही पिशवी माझीच आहे, हे न्यायाधिशाकडून म्हणविण्यात आहे. तू पहात रहा. मी तसं केलं नाही तर शिपाई मी चोरी केली हे सिद्ध करून मला तुरुंगात टाकतील. म्हणून मी हे पैसे माझेच आहेत हे मी आधीच सिद्ध करून दाखविणार आहे."

"ते शक्य आहे का?" रात्रीच्या चोराने विचारले.

"तू स्वतःच पहा ना!" असे म्हणत खिसेकापू चोर रात्रीच्या चोराला घेऊन एका गल्लीत शिरला. तेथे त्याने पिशवी सोडून तिच्यातल्या मोहोरा मोजल्या. बरोबर पांचशे मोहोरा होत्या. त्यातल्या दहा काढून त्याने आपल्या खिशात टाकल्या आणि खिशातलं एक तांब्याचं नाणं काढून पिशवीत टाकून ती पिशवी बांधून टाकली.

नंतर तो पुन्हां सराफ बाजारात गेला आणि त्या सावकाराच्या मागोमाग काही अंतर चालत राहून त्याने ती पिशवी सावकाराच्या खिशात घातली.

या वेळेपर्यंत सावकार आपल्या दुकानापर्यंत येऊन पोचला होता. इतक्यात खिसेकापू चोर मोठ्याने ओरडला–"चोर, चोर! पकडा!" आणि त्याने त्या सावकाराला पकडून दोन चार गुद्दे सुद्धा दिले.

त्या जागी पुष्कळ मोठी गर्दी झाली. खिसेकापू चोर लोकांना म्हणाला–"हाच तो चोर! आणि पहा कसा संभवितासारखा बोलतो आणि वागतो आहे तो!" सावकाराचं तोंड पाहताच लोकांना चीड येतेच. म्हणून सर्व म्हणाले–"खेचा त्या बदमाषाला कोर्टात!" खिसेकापू चोराने त्याला धरून न्यायालयात नेले व न्यायाधिशाला म्हणाला–"या म्हाताऱ्याने माझी मोहरांची पिशवी लांबविली हो! आपण न्याय करून मला माझी पिशवी देववावी."

"चोरलेली पिशवी कोठे आहे?" न्यायाधिशाने विचारले.

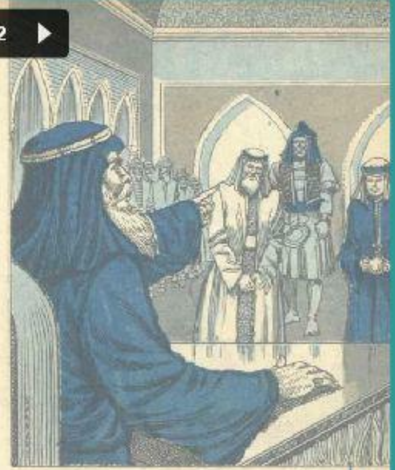
व्यापाऱ्याने खिशात हात घालून पाहिलं तर पिशवी होती. सावकार घाबऱ्या घाबऱ्या म्हणाला–"सरकार, ही पिशवी माझीच आहे! मी कर्ज वसूल करून येत होतो. तर हा माणूस भांडायला आला आहे."

न्यायाधिशाने विचारले–"ही पिशवी तुझीच असेल तर ह्या पिशवीत काय काय आहे, सांग पाहू!"

सावकार म्हणाला–"या पिशवीत बरोबर पांचशे मोहोरा आहेत, आणखी काही नाही!"

"नाही, खोटे! पिशवीत चारशे नव्वद मोहोरा व फक्त एक तांब्याचं नाणं आहे! हा चोर खोटं बोलतो आहे!" खिसेकापू चोर म्हणाला.

पिशवी सोडून पाहिली तर तीत चारशे नव्वद मोहोरा व एक तांब्याचं नाणं

निघालं. न्यायाधिशाने ती पिशवी खिसेकापू चोराला देवविली व सावकाराला शंभर फटक्यांची शिक्षा सुनावली

पिशवी घेऊन पुन्हां रात्रीच्या चोराकडे येत खिसेकापू चोर म्हणाला–"पाहिलंस माझं चातुर्य!"

"होय बाबा, चोरी करण्यात तुझं चातुर्य वाखाणण्यालायकच आहे निःसंशय! आतां काळोख्या रात्री कशी चोरी करतो, हे मी आज तुला दाखवितो. त्यानंतर आपल्या पैकी जास्त हुशार कोण हे ठरेल!" रात्रीचा चोर म्हणाला.

त्या दिवशी रात्री एक प्रहर रात्र लोटल्यावर रात्रीचा चोर खिसेकापू चोराला

बरोबर घेऊन एक दोरीची शिडी खाकेत घालून राजवाड्याजवळ आला.

"म्हणजे, तू राजवाड्यातच शिरणार वाटतं? खिसेकापू चोराने घाबऱ्या आवाजात विचारले.

"होय तर! सामान्य घरात चोरी केली तर त्यात काय मोठेपण? असे म्हणत चोराने दोरीची शिडी राजवाड्याच्या चारी बाजूला असलेल्या कोटाच्या भितीवर फेंकली. ती शिडी भितीला अडकल्यावर रात्रीचा चोर शिडीवर चढू लागला व खिसेकापू चोराला शिडीवर चढून पाठोपाठ यायला सांगितले. खिसेकापू चोराच्या जिवात जीव उरला नाही.

दोघे राजवाड्याच्या आवारात पोचले. रात्रीच्या चोराने राजवाड्याचे एक दार वर उचलून बाजूला ठेवले आणि आत शिरला आणि राजाच्या झोपायच्या खोलीकडे निघाला. दोन्ही पायांना कापरे भरले असतां खिसेकापू चोर त्याच्या पाठोपाठ निघाला.

शैयागृहात राजा झोपलेला होता. एक गुलाम राजाचे पाय चेपीत पेंगत बसला होता. खिसेकापू चोराला पलीकडच्या खोलीत रहायला खूण करून रात्रीचा चोराने पायाच्या पंजांवर चालत जाऊन त्या गुलामाला पाठीमागून जाऊन धरले. एका हाताने त्याचे तोंड बंद केले आणि दुसऱ्या हाताने त्याला दोरीने बांधले. नंतर तोंडात बोळे कोंबून खोलीत एका कोपऱ्यात फेंकून दिले आणि स्वत: त्याच्या जागी बसून राजाचे पायचेपू लागला.

त्याने जाणून बुजून पाय जोराने दाबले म्हणून राजाची झोप मोडली. नंतर तो बारीक आवाजात म्हणाला–"महाराजांची झोप मोडल्यासारखी दिसते आहे. एक लहानशी गोष्ट सांगतो हां! आट पाट नगर होते. तेथे एक राजा होता. त्या गावात एक खिसेकापू व एक रात्री चोरी करणारा असे दोन चोर होते. त्या दोघांत कोण अधिक चतुर हा प्रश्न उभा राहिला.

पहिल्याने खिसेकापू चोर आपल्या मित्र चोराला आपले चातुर्य दाखवायला एका सराफ बाजारात घेऊन गेला." असे सांगत सर्व गोष्ट सांगितली.

शेवटी रात्रीचा चोर स्वत: महाराजांच्या झोपण्याच्या खोलीत शिरला आणि गुलामाला बांधून बाजूला टाकले आणि त्याच्या जागी स्वत: बसून मग राजाला विचारले–"महाराज; आपणच आतां सांगावे की या दोघां पैकी कोण जास्त हुशार आहे हो, खिसेकापू चोर की रात्री चोरी करणारा?"

ही सर्व गोष्टच आहे असे समजून राजा म्हणाला–"रात्री चोरी करणारा जास्त हुशार!" राजा म्हणाला. ते पलीकडच्या खोलीत उभा असलेल्या खिसेकापू चोराने ऐकले. राजाला चांगली झोप लागे पर्यंत चोर पुन्हां पाय चेपीत बसला आणि त्यानंतर आपल्या मित्राबरोबर राजवाड्यातून बाहेर आला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी राजा उठला व त्याच्या गुलामाला कोपऱ्यात बांधलेल्या स्थितीत पडलेला पाहिले. तेव्हां त्याला आठवले की रात्री आपण ऐकली ती गोष्ट नव्हती आणि आपल्याला गोष्ट सांगणारा आपला नोकर नसून रात्री चोरी करणारा चोरच होता. त्याच्या हुशारीचे राजा कौतुक करू लागला. त्यानंतर राजाने दवंडी पिटविली की रात्री राजवाड्यात जो चोर शिरला होता त्याला मी दंड तर करणारच नाही, उलट त्याला राजदरबारात नोकरी देईन.

ती दवंडी ऐकून रात्री चोरी करणारा चोर राजाला जाऊन भेटला राजाने वचन दिल्याप्रमाणे त्याला दरबारात नोकरी दिली.

राजाने स्वत:च रात्री चोरी करणारा जास्त हुशार असल्याचा निवाडा दिला होता व खिसेकापू चोराने तो ऐकला असल्याकारणाने तो त्या गोष्टीस नाकबूल करू शकला नाही. म्हणून रात्री चोरी करणाऱ्या चोराशीच त्यांच्या प्रेमिकेने लग्न केले आणि मोठ्या हुद्यावर काम करणाऱ्या सरकारी अधिकाऱ्याची बायको झाली.

